

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
Illyés Gyula Főiskolai Kar

SZAKDOLGOZAT

A bukovinai székelyek kálváriája
(letelepítése a Völgységben)

Konzulens: Dr. Kolontári Attila

Készítette: Lovász Lóránd
főiskolai hallgató
tanító

Szekszárd
2008

Tartalomjegyzék

Bevezetés.....	3
A „gyökerek”; Mádéfalva és Moldva.....	5
Öt székely település Bukovinában.....	9
A Bácskában töltött három esztendő.....	14
Megérkezés a Dél-Dunántúlra.....	21
A németység kitelepítése.....	24
Székely falvak Tolna megyében.....	30
Beilleszkedés, integráció, hagyományőrzés.....	35
Befejezés.....	43
Felhasznált irodalom.....	44
Mellékletek.....	46

Bevezetés

A XX. század történelme a magyarság számára nem volt kudarcoktól mentes. A két világháború, és annak következményei Magyarország jövőjét, történelmi fejlődését is alapvetően meghatározták. Ezen időszak, számos népcsoportnak, etnikumnak jelentett drámai sorsfordulót.

A bukovinai székelyek dunántúli (völgységi) letelepítése is szerves része volt hazánk történelmi eseményeinek. Az ő sorsukon, már-már „véget nem érő” kálváriájukon keresztül kívánom bemutatni a közösséget, letelepítésük körülményeit, és a kor társadalmába való integrációjuk problémáit.

A bukovinai székelység múltja, története rendkívül sajátos, hiszen, mint a magyarság egy kis „szigete”, hosszú időn keresztül az anyaország szomszédságában, de mégis attól elszigetelve létezett. Magyarországra telepítésük, jelenük (és jövőjük) azért sem közömbös számomra, mert nagyszüleim végigjárták azt a bizonyos „kálváriát” (emléküknek is szeretnék tisztelni dolgozatommal), és szüleim is éltek már a „székely honfoglalás” idején. Én is ennek a népcsoportnak a tagja vagyok.

Dolgozatomat a „gyökerek” bemutatásával, a mádэфalvi veszedelem időpontjától indítom. A kezdetek a XVIII. század közepétől számolhatók, amikor egy kisebb csoport elszakadt a székely társadalomtól, hogy utána önálló történelemmel és fejlődési úttal, Bukovinában találjon „átmeneti” hazát.

Bemutatom röviden a bukovinai székelyek 1944 előtti történetét. Majd megemlékezem a Bácskában töltött néhány esztendőjükről, amely nem bizonyult végleges megoldásnak.

A hangsúlyt dunántúli (azon belül is a völgységi) letelepítésükre helyezem. Nagyobb figyelmet szentelek a letelepítés körülményei, problémái - Bodor György szerepét kiemelve - elemzésének.

A letelepítés együtt járt a területen élő németység kitelepítésével. A könnyebb áttekinthetőség okán a németység kitelepítésének folyamatával külön részben foglalkozom. Az események összefüggései tekintetében nem kívánok ítéletet alkotni, vagy igazságot tenni, ezért megkísérlem a két etnikum (székely és német ajkú) „találkozásának” tárgyilagos leírását (a téma felvetése még ma is kényes lehet).

A letelepítés során pontos történeti-statisztikai rögzítés nem folyt, mint ahogy a későbbi integrációt érintő kutatás is komoly hiányosságokat mutat. Az 1940-es évek végéig (a Néprajztudományi Intézet fennállásáig) jobbára csak az ének- és táncformák összegyűjtése történt meg. Tudományos szintű vizsgálatok igazából a magyarországi társadalomba való bekapcsolódásuk után sem készültek a bukovinai székelyekről. A beilleszkedés folyamatát, annak sikerét a folklór, a hagyományok „újraéledése”, áthagyományozása tükrében - azok felhasználásával - is igyekszem érzékelteni.

A „gyökerek”; Mádéfalva és Moldva

„...vót eccer egy nagy székej falu...Keserves tél vót.

Öt magyar falu lett belőlük.”¹

¹ Csupor Tibor: Mikor Csíkból elindultam - Fábíán Ágostonné kakasdi, bukovinai székely mesemondó „véresen igaz” történetéből - Szépirodalmi Könyvkiadó Bp. 1987. 64-65. (továbbiakban: Csupor, 1987.)

Ahhoz, hogy a XX. századi történelem egy kicsi szeletéről, mint a bukovinai székelyek dél-dunántúli letelepítéséről tájékozódhassunk, szükséges az időben valamelyest visszamennünk. Egyrészt azért, hogy megtudjuk, miként kerültek a székely csoportok Bukovinába, illetve, hogy megismerhessük ennek az öntudatos népnek a „gyökereit”, történetének egy igen fontos állomását, mozgatórugóját, az 1764. január 7-én bekövetkezett mádэфalvi veszedelmet.

A székelyek eredetileg elsősorban a Keleti- és Déli Kárpátok szögletében - 4 vármegyényi területen - élő magyarok, akiknek múltjában sajátos vonások voltak. Társadalmi és gazdasági rendszerük sokban különbözött az általános fejlődéstől, a lakosság csak kisebb fele került jobbágyi sorba. E népcsoport szerepe már a Szent István-i időktől fogva a határ védelme volt. Bizonyos fokú autonómiájuk azt mutatja, hogy a székelység a magyarsághoz kapcsolódó népelem lehetett. Eredetüket azóta is vita tárgyának tekinti a történet tudomány, hiszen tartották őket már hunnak, avarnak, bolgárnak, kabarnak, de még török kultúrájú népeknek is. (Mindenesetre úgy tűnik, hogy a honfoglaló magyarok megérkezésükkor már a Kárpát-medencében találták őket)².

A székelyek hagyományos életformája veszélybe került a 18. század második felében. Mária Terézia királynő - a Délvidékről történt török kiűzést követően - 1763-ban elrendelte a Székelyföld keleti határán is a határőrség felállítását. A férfiak eleinte tömegesen jelentkeztek a szolgálatra, hiszen ellenértékként bizonyos szabadságjogokat, földesúri fennhatóság alóli felszabadulást reméltek. Miután azonban a közsékelyek megtudták, hogy a katonáskodás mellett továbbra is fizetniük kell majd az adót, sőt külföldi szolgálatokat is saját költségen kell fedezniük, ezrével tették le, adták vissza a kiosztott fegyvereket³. Volt még egy másik fontos, figyelemreméltó szempont is ennek a döntésnek a meghozatalánál. Ha a székelység szegény is volt, az Árpád-házi királyok óta kiváltsággal rendelkezett határőrszolgálataiért, melyet saját tisztjei vezetésével és saját felszereléssel látott el. Az a tény, hogy más határőri szervezetben német tisztek parancsnoksága alá rendelik őket, mérhetetlen ellenszenvet váltott ki belőlük. Ezen okokból a továbbiakban is feltételekhez kötötték részvételüket, és kérték az ősi szabadságjogok - írásban történő - biztosítását számukra (szervezettség, tisztek személye, viselet, magyar kommandó, határon belüli hadviselés kérdései). A székelyek írásban beadott kérelmét az illetékes szervek nemcsak hogy figyelemre sem méltatták, de minden ez irányú, ezzel kapcsolatos tárgyalástól mereven elzárkóztak⁴.

A Buccov Adolf generális által 1762-ben megkezdett „önkéntes” toborzás sikertelenségét követően, a határőrség élére Siskovics altábornagyot nevezték ki, és elrendelték a sorozást azzal, hogy aki felveszi a fegyvert az kegyelmet kap. Udvarhely egyes részein, de főleg

² Bodor György: Székely honfoglalás 1945-ben. 1. rész In: Forrás 1975/3. 70. (továbbiakban: Bodor, 1975/3.)

³ Sebestyén Ádám: A bukovinai székelység tegnap és ma. Szekszárd, 1989. 5. (továbbiakban: Sebestyén, 1989.)

⁴ Földi István: Mádэфalvától a Dunántúlig. Szekszárd, 1987. 28. (továbbiakban: Földi, 1987.)

Háromszékben és Csíkban a nép elkeseredéssel, heves tiltakozással fogatta az intézkedéseket. A mádэфalvi férfiak - a decemberi hideggel, koplalással dacolva - téli szállásukra, a Szalonka-erdőbe vonultak vissza, ezzel megtagadva a szolgálatot. Példájukat a férfiak más helyekről is követték. Siskovics a védtelen asszonyokat - derékgig érő hóban -, azzal a fenyegetéssel kergette a hegyekbe a férfiak után, hogy addig vissza se térjenek, míg azok jobb belátásra nem térnek. A helyzet egyre komolyabbá vált, nem enyhült a „makacszkodás”, sőt egyre jobban megkeményedtek a szívek. A háromszékiek küldöttjei Csíkba érkeztek, hogy közösen adják elő panaszukat, hogy meghallgatásra találjanak, írásban rögzítsék érdekeiket. A Mádэфalván összegyűltek mintegy ötezren lehettek⁵.

Hangsúlyozni kell, hogy ez az ellenállás passzív jellegű volt, mint az még a hivatalos osztrák vizsgálóbizottság okmányaiból is kitűnik. Fegyveres ellenállás gondolata fel sem merült, a jóhiszemű emberek abban bizakodtak, hogy az uralkodónő „anyai” szívét végül megpuhíthatják írásos kérvényezéssel.

Siskovics kémjei által tudomást szerzett a másnapi gyűlésről, csapataival bekerítette Mádэфalvát, s mint valami „dicsőséges haditettet” végrehajtva - vízkereszt kora hajnalán - rászabadította a császári katonaságot az alvó székelyekre. A gyanútlan nép az ágyúzás és puskaropogás riadalmára az utcákra tódult, s mikor menekülni próbált a lovasság rohamára végzett velük. A faluban több mint 200 ember lelte halálát, és közel ennyi hulla rekedt az Olt folyó jege alatt, miközben az erdők felé próbáltak menekülni. A falu lakossága teljesen fegyvertelen volt, így nem meglepetés, hogy a másik oldalon haja szála sem görbült senkinek. Sebesültek sokasága, hiányos öltözetű asszonyok, reszkető gyerekek bolyongtak az úttalan havasok dermedt világában. Székelyföldön gyorsan híre ment a mézszárlásnak, és az örökös rettegést még fokozta, hogy a császárnő személyesen rendelte el a „lázadás” értelmi szerzőinek kézre kerítését. A fogarasi, szebeni tömlöcök, a bezáratás félelmétől vezérelve sokan csatlakoztak a Mádэфalváról elűzöttekhez, a téli szállásokra élelmet vittek az éhezőknek. Tavaszra a bujdosók létszáma meghaladta az ezer főt⁶.

A SICVLICIDIVM azóta hozzátartozik a bukovinai székelység önképéhez. Különállóságukat, komor érzelmeiket meghatározza a múlt, amikor saját magukra, származásukra gondolnak. A borongós bánatot mélyíti a sok-sok bujdosás emléke, családtól, testvérektől, a magyar nyelvű közösségektől való elszakadás problémája. Ugyanakkor a Székelyföld, az egykori szülőföld, közel 200 évig tovább élt a gondolkodásban, életmódban, szokásokban, s ez tovább erősítette, mindvégig életben tartotta e népcsoport öntudatát⁷. A székelyek fiai azóta visszajárnak a mádэфalvi kegyhelyhez, melyet a tömegsírbán nyugvó 200

⁵ Sebestyén, 1989. 5-6.

⁶ Földi, 1987. 29-31.

⁷ Csupor, 1987. 49. A Siculicidium latin szó, székelygyilkolást jelent, a latin MDCCLVVIII betűértékét összeadva éppen 1764-et kapunk (évszám) eredményül.

székely emlékére emeltetett az utókor, 1899-ben.

A Kárpátok keleti oldala már a moldvai román fejedelemség területe, ahol a bojárok voltak az urak. A székelyek munkabírásával tisztában voltak ezek a birtokosok, így, az alkalmat kihasználva, ígéreteket téve szabad költözködési jogokra, becsalogatták portáikra a menekülő, nincstelen embereket. Így szállingóztak a mádэфalvi üldözöttek Csíkból, Háromszékből, Gyergyó és környékéről „Móduvába”, ahol a kilátástalanságból felemelkedve napszámba álltak annak reményében, hogy később majd saját maguk urai lehetnek⁸. Ez persze sokaknak csak vágy maradt, és ezért gyakorta nőtt a feszültség a munkavállalók és gazdáik, a bojárok között. Legtöbbnek viszont nem volt rossz sora; háza, népes családja és biztos megélhetése lett. Néhányan meg is gazdagodtak az idők folyamán. (Lelkipásztorukként Zöld Péter öt évig élt közöttük, aki bátorította őket, kiállt érdekeikért, pártfogójuk volt.)⁹ Moldova a székelység számára nem volt idegen terület. A tartomány legősibb magyar nyelvű lakossága a csángó volt. A menekültek egy része e népcsoport Szeret folyó menti falvaiba húzódott meg, és a kihirdetett amnesztia ellenére, több mint egy évtizedig ott is maradt¹⁰.

Valójában, amikor a székelyekről (a későbbi bukovinai székelyekről) beszél a társadalom, gyakran, leegyszerűsítve „csángót” mondanak. Pedig a két népcsoport nem ugyanaz. (Később, tiltakozásuk ellenére, az 1945-ös dunántúli letelepedésük idején is, mint negatív jelzöt használták rájuk. A csángó elnevezés azonos értelművé vált a telepessel.)¹¹

A nyelvészek szerint a csángó szó a csáng-csángál igéből származik, jelentése: elkóborol. A moldvai magyarság, valószínűleg a XIII-XIV. században, Erdélyből vándorolt ki új hazájába. Más vélemény szerint, a sok vándorlás során, szekereikre, lovaikra csengőt kötöttek, így maradt rájuk a csengősök, csángálók elnevezés. (Egyes hajdani öregek úgy vélik, hogy az „etelközi” magyarok visszamaradottjai a csángók. Nevüket annak köszönhetik, hogy a vadállatoktól való védelem céljából csengőt akasztottak jószágaik nyakába.)¹²

Igazából, a Moldovába történő székely kivándorlás már a mádэфalvi tömeggyilkosság előtt megkezdődött, és 1763. nyaráig már mintegy 300 család költözött át Csíkból az új határör szervezési kísérlet idején. (A koldusbotra jutás veszélye még mindig vállalhatóbbnak tűnt az osztrák igánál a megfélemlítés után.)¹³

1774. február 25-én I. Abdul Hamid török szultán átengedte Bukovinát a monarchiának. A tartomány kormányzója Splényi Gábor báró lett, aki a terület első székhelyének Csernoviczet tette meg. A meggyengült lakosság telepítéssel való pótlása céljából a katonai közigazgatás Mártonffy Mór - csíki származású - minorita szerzetes (Zöld Péter utóda volt) segítségét kérte

⁸ Földi, 1987. 31.

⁹ Sebestyén, 1989. 11.

¹⁰ Bodor, 1975/3. 71.

¹¹ Andrásfalvy Bertalan: Népi kultúra és társadalom - A bukovinai székelyek kultúrájáról - Akadémia Kiadó Bp. 1973. 15-16. (továbbiakban: Andrásfalvy, 1973.)

¹² Sebestyén, 1989. 9.

¹³ Sebestyén, 1989. 7.

Moldovából. A telepítések kincstári birtokon folytak. A nehézségek leküzdése után az első telepes falu a székely-magyar Istensegítség lett 1776-ban, majd egy évvel később megkezdődött Fogadjisten benépesítése is. 1789-ben II. József császár, tartományi utazását követően (elégedetlen volt a látottakkal), Hadik András grófot - Mária Terézia híres tábornokát - bízta meg Bukovina népességének további növelésével¹⁴. (Hadik András a bécsi haditanács első magyar elnöke volt. Munkájában, telepítéspolitikájában Enzenberg kormányzó is segítette.)¹⁵

Hadik András sikerrel beszélte rá a menekülteket Moldovában a Bukovinába való áttelepülésre. A hatékony meggyőzésben újra nagy segítséget jelentett Mártonffy szerzetes közbenjárása, aki akkor már Bukovinában élt népével. Az áttelepítés majdnem két évig tartott, amelyet a moldvai bojárok - török diplomáciai segítséget remélve - mindvégig igyekeztek megakadályozni (a székelyek személyében a legjobb munkaerejüket veszítették el a román földesurak). 1785. tavaszáig százötven család jött át Bukovinába és újabb két falu „nőtt ki a földből”: Hadikfalva a Szucsáva folyó partján, Radóc közelében, és Józseffalva a Tolova nevű birtokon, délebbre¹⁶.

1786 nyarán Mártonffy Mór jelentést küldött Bécsbe. Ebből kiderült, hogy újabb magyar családok léptek Bukovina földjére. Ezek - nagyjából 50 család - letelepítésével hozták létre az ötödik telepes falut: Andrásfalvát. Meg kell említeni végül a bizonytalan alapítású (1790. előtti) Laudonfalvát, amely, amíg létezett Szeret városa mellett, addig a „hat magyar gyarmatok”-ról beszéltek a híradások¹⁷.

Az 1. melléklet topográfiai részlete a Bukovinában alapított 5 székely falu helyét jelöli¹⁸

Öt székely település Bukovinában

*„Édes hazám Magyarország
Bárcsak határod láthatnám,
Látom füstjét, de csak alig,
Hogy az ég en feketeállik”¹⁹.*

Bukovina hegyvidék, lapály és dombok által tarkított kicsi tartomány a Kárpátok északkeleti oldalán. Hajdan végeláthatatlan bükkösök borították ezt a tájat, innen kapta a nevét is, lengyel

¹⁴ Foki Ibolya-Solymár Imre-Szöts Zoltán: Források a bukovinai székelyek történetének tanulmányozásához. Babits Kiadó, Szekszárd, 2000. 15-16. (továbbiakban: Foki-Solymár-Szöts, 2000.)

¹⁵ Bodor, 1975/3. 71.

¹⁶ Sebestyén, 1989. 11-13. Józseffalva település II. Józsefről, a császár második bukovinai utazása után kapta a nevét. Az uralkodó - siralmas körülmények között, földkunyhókban sínylő magyar telepeseket talált itt - igás állatokkal, gazdasági felszerelésekkel ajándékozta meg a rászorulókat.

¹⁷ Foki-Solymár-Szöts, 2000. 16. Andrásfalva település - Hadikfalvával együtt - Hadik Andrásról, Erdély magyar gubernátoráról kapta a nevét. Laudonfalva település Báró Laudon osztrák táborszernagy nevét viselte, aki Hadik Andrástól vette át a fővezérséget. Lakói később áttelepedtek Andrásfalvára és Hadikfalvára.

¹⁸ Sebestyén, 1989. 10.

¹⁹ Földi, 1987. 35.

és ukrán közvetítéssel: Bukovina (bükkfa-erdő). 1774-ig része volt - Moldvával és Besszarábiával együtt - a moldvai fejedelemségnek. Ennek hatásaként a fejletlen és korrupt igazságszolgáltatás, még a későbbi, osztrák uralom alatt is sokáig kísértett. Gazdasági és társadalmi életét a sok háborúskodás, a despotikus berendezkedés erősen visszavetette, így a vidék erősen elnéptelenedett. A székely falvak megalakulásáig - 1775 táján - alig 76 ezren éltek ebben a tartományban. A kezdetleges színvonalú földművelés mellett (faeke használat, trágyázás nincs), a külvilágtól elszigetelt folyóvölgyekben egykoron önellátásra rendezkedtek be²⁰.

A mádэфalvi ellenállók felnövekvő fiatal generációi megküzdöttek az elvadult tájjal, a műveletlen földdel, miközben az állami kölcsönöket takarékosan használták fel. (A császári parancsnokság betartotta ígéreteit: az ingyen háztelek és szántóföld mellé, családonként 50 forintot adtak gazdasági felszerelésre kamatmentesen, amit 20 forinttal további 5 évre megtoldottak még igények szerint. Három évi robotmentességet, továbbá - minden 50 családnál népesebb faluban - állami költségen épített templom létrehozását is engedélyezték, melyekhez lelkipásztorokat is biztosítottak). Hajlékaikat a közeli erdők faanyagából építették, szerszámaik zömét is saját maguk készítették. Az együtt végzett munkák során mindvégig bevált a Székelyföldön már szokásban volt „kaláka” rendszere²¹.

A területi népesség többsége, a székelység betelepülése ellenére, ukrán és román maradt (örmény és zsidó telepek is voltak), mégis a Monarchia tarkaságára a legváltozatosabb szokások, népi kultúrák, vallások - görög keleti, görög katolikus, lutheránus, református, zsidó, ortodox raszkolnyik - mind jellemző volt. A viszonylag kis létszámú bukovinai magyarság (alig két százalék) mégis „szívóhatást” gyakorolt a környezetére, és olykor egy nemzedéknyi időszak alatt ukrán, román, német lett törzsökös magyarrá. Fordított irányú folyamat már nem volt jellemző, és esetleg a román szokások némelyikét vették át a székelyek (inkább még a moldvai tartózkodás idején figyelhetők meg az „elrománosodás” apróbb jelei). A sokarcú magyarságból néhány emberöltő alatt egységes, székelyes alapműveltségű nép alakult; a bukovinai székely. Segítette ezt négy, egymáshoz közeli, szomszédos székely falu (csak Józseffalva van távolabb, délre), melyeket kapcsolataik bonyolult hálója kötötte össze. Az összetartó erőknek kiegyensúlyozó szerepet adtak úgy a radóci piacozás, mint a soknemzetiségű; német-román-ukrán-zsidó kapcsolatok²².

Az útkeresés több formája elterjedt az idők folyamán. A „Móduába menés” mindvégig, jellemzően a szegényebb réteg megélhetési lehetősége maradt. A bojárok megbízottai, a vállalkozó „kálfák” végezték a Moldvába, birtokokra szegődő munkaerők elvitelét, hazahozatalát, a munkamegosztást, a szekerek felfogadását (a munkába állások licitálások

²⁰ Csupor, 1987. 71-72.

²¹ Földi, 1987. 32-33.

²² Csupor, 1987. 73.

alapján történtek, ezekből jelentős részesedéseket markoltak fel a kálfák). A rászorulóknak felpakolt szekerekkel - gyakran gyerekekkel együtt - indultak idegenbe, ahol nem volt könnyű az életük. A tisztálkodási lehetőségek elégtelensége miatt főleg a gyermekek szenvedtek sokat²³. A távolsági fuvarozás; a „tyriázás” egész életformává szerveződött. A szeszfőzdek szaporodásával hektoliter számra szállították délre az árut, onnan pedig gabonát és bort hoztak vissza. A vasútvonalak megépítése után azonban csak a helyi fuvarozási lehetőség maradt meg, és a távolsági kereskedelem nagy részétől még a két legjobban fejlődő település; Hadikfalva és Andrásfalva is elesett (az istensegítségieknek még helyi fuvarok sem kínálóztak). Sok kelet-európai kisgazdaságban a földínség maga után vonta a családi munkára alapozott vállalkozást. Különös szakértelmet követelt a fő profil, a zöldség- és gyümölcstermesztés. A jól gazdálkodók látták el Csernovic, Radóc, Szeret, Szucsáva piacait burgonya (pityóka), hagyma és káposzta terményeikkel²⁴. A majorságok (baromfiudvar) mellett a sertéshús és a jó hozamú tehének tejtermékeiből nyert kalóriák egészítették ki az elsőrangú táplálékot adó, kukoricalisztból (tребuzaliszt) készült, málét. Igazából saját szükségletre inkább mégis a juhtenyésztés termelt. Az elterjedt vaj, sajt, orda (édes túró) fogyasztás mellett a gyapjú hasznosítás volt számottevő. Az utóbbiból az asszonyok, a feldolgozás után, elkészítették hagyományos, gyönyörű mintájú festékeseiket (szőnyegek), amiből gyakran a családi megélhetést biztosították. Kenderből és lenből a háziipar fonókalákában készítette szöveteit. Az úgynevezett „guzsalyasba” a lányok is jártak, ahol dalok és tánc is szokásos volt. A tél idején a férfiak gyakran „tökére mentek” (rönkszállítás), ez az igen nehéz erdei munka a havasokban jól fizetett, de nagyon veszélyes vállalkozást jelentett. Hajmeresztő történetek maradtak meg a zord körülmények között, 8-12 hétig, otthonuktól távolmaradók viszontagságairól²⁵. A családtagok munkamegosztásának sajátos példája, hogy amíg a családfő fuvarozásból kereste a megéléshez valót, a kamaszfiúk és nagylányok Moldvába szegődtek idénymunkára, addig az anya ápolta a zöldséges kerteket, gondozta a baromfit²⁶.

1848-ban éhínség és kolerajárvány pusztított a székely lakta Bukovinában. Később a hadak vonulásának is szenvedői voltak a bukovinai magyar falvak. Tudatukban erősen élt a magyarságnak nyújtott segítség; ők is vitték a magyarok „keresztjét”. (A híres „Székely-Kálvária” hársfából faragott VIII. stációján látható, amint egy lovon ülő bukovinai székely kisfiú a harcoló huszárokat kalauzolja a Kárpátok rengetegében)²⁷.

1848. júniusán, a bécsi birodalmi gyűlés egyetlen bukovinai magyar küldötte az a Makrai Péter volt, akire a „Népelem” tudósítója is felfigyelt. Makraival lefolytatott beszélgetésük alapján - a magyar nemesi radikálisok lapja - a cikk írója úgy vélte, hogy a „mezitláb-

²³ Sebestyén, 1989. 65.

²⁴ Csupor, 1987. 105-107.

²⁵ Sebestyén, 1989. 91-95.

²⁶ Csupor, 1987. 107.

²⁷ Foki-Solymár-Szöts, 2000. 42.

bocskoros” képviselő - bár számos idegen nyelven beszél, és feltétlen bizalommal van az uralkodóház iránt - politikai tájékozottsága szegényes, és az csak régiója határáig terjed. A székely képviselő szerint Bukovina magyarsága e térség Erdélyhez való csatlakozását óhajtotta, ám Magyarország és Erdély unióját követően, újfent, Bukovina koronagyarmattá nyilvánítását kívánja. A magyar gazdagparaszti-vállalkozói réteg, elszakadási szándékával, most már a román bojárság érdekeihez igazodik, azon földgazdákéhoz, akik a „Hurmuzaki Eudoxius” alapján fogalmazták meg törekvéseiket. Ennek okán a szakíró egy diplomáciailag megalapozott lakosságcsere lehetőségét vetette fel, és - bár a „Népelem” cikke tévesen közölte a bukovinai székelység lélekszámát - rávilágít: „meg kell ismerni sorsukat”. A bukovinai magyarság a kamarai birtokok „jobbágysá” lett (1849-ben eltörölték a robotot)²⁸.

A székely falvak élete egyre lüktetőbbé vált, felfelé ívelt, nehézségeket csak a nagy szaporulat okozott. Nem volt ritka a családonkénti 8-10 gyermek sem, ennek nyomán a birtokok is felaprózódtak (jobbágyfelszabadítással). Az öt falu népe rendkívül szaporának bizonyult, 1786-ban - a letelepedések idején - 2687 fő volt a számuk, míg Kiss Károly hadnagy lélekszám adatai szerint 1824-ben már 5449-en voltak a székelyek (sőt, 1920-ra kerekén 16 ezerre nőtt az öt településen lakók száma). Magyarország is próbált segíteni a túlnépesedés problémáján, a századfordulóra szervezések indultak Dél-Magyarország Duna menti és erdélyi visszatelepítési lehetőségei irányába²⁹.

A túlnépesítési tünetekre a hagyományos „válasz” a kirajzás lett. A székelység szándéka találkozott a magyar hatóságok elképzeléseivel, de eltérő indokok irányították a két akaratot. A bukovinai szegényebb sorúak klasszikus szociális mozgalmának hatása közben, a kormány a Kárpát-medence magyar etnikumának megerősítési céljából, a telepítések két súlypontjaként Al-Duna és Dél-Erdély vidékét jelölte ki. Vagy vad, természettől elhódított területek, vagy kiélt, sovány birtokok jelentették azokat az alacsony áron - kincstári birtokként - szétosztott helyeket, amelyek az 1883-1910 között végrehajtott telepítéseket jellemezték³⁰. Az al-dunai hazatelepítést - Al-Duna szabályozás idején - Tisza Kálmán kormánya szorgalmazta a millenniumi gondolatoktól fűtve. A mintegy 4000 Magyarországra hozott embert Pancsova vidékén, Hertelendyfalván, Sándoregyházán és Nagygyörgyfalván telepítették le. A kietlen árterület benépesítési kísérlete halálra volt ítéelve, a lakosság nagy része - „hazament”, vagy a közeli sváb és horvát falvakba olvadtak be - megszökött erről a vidékről. Az erdélyi döntés szerencsésebb lett. Kisebb megszakításokkal főleg Dévára, Vajdahunyadra, Csernakeresztúrra, Marosludasra és környékükre érkeztek bukovinai székelyek, közel 5500-an. A Déva környéki telepekkel a kapcsolat mindvégig megmaradt, az „otthoniak” az áttelepültekkel számon

²⁸ Foki-Solymár-Szöts, 2000. 46-47.

Hurmuzaki (Hurmuzaki) Eudixius báró (1812-1874), bukovinai származású román politikus, történetíró és tartományi főnök (A Pallas Nagy Lexikona, 366. old. - Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvényt.- Bp. 1895.)

²⁹ Földi, 1987. 33-35.

³⁰ Csupor, 1987. 113-114.

tartották egymást. (Később, az 1941-es Bácskába-, majd 1945-ben Tolna, Baranya és Bácsbodrog megyébe letelepítettekhez tömegesen érkeztek a dévai telepekről csatlakozók.)³¹

A félresikerült telepítéseknek is köszönhetően a kirajzás egyik főbb célpontja - a századforduló idejére - Amerika lett. Alig egy évtized alatt kanadai városlakó lett több magyar család. Az I. világháború környékén szerencsét próbálók (elsősorban Istensegítről kivándoroltak) többnyire megtalálták számításaikat az „új hazában”, és gyorsan amerikanizálódtak³². Először Migend Dezső, Békéscsabán megjelent könyvében írt az „alakulóban lévő” Boldogasszonyfalváról és Árpádfalváról. Akkor még az olvasók sem sejtették, hogy a két, egymástól 80 kilométer távolságra lévő braziliai települést őserdő választja el egymástól. Az „erdőirtást”, település kialakítást öt pionír bukovinai székely kezdte meg 1924 júniusában, és - önmagukat sanyargatva - mindent megtettek az ismeretlen helyen céljuk megvalósítása érdekében. A „semmibe” bő egy hónap múlva csatlakoztak hozzájuk családjaik, és október végére 45 kitelepült családra bővült a kolónia³³.

A bukovinai kirajzás 1883-1940 közötti adatait, a 2. melléklet szemlélteti³⁴(a táblázat a braziliai kitelepülést nem mutatja).

Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásával Bukovina Romániához került, így a székelyek a helyi piacokon túl Moldvába, Besszarábiába és Erdélybe is eljutottak terményeikkel. A 30-as évektől erősödő nacionalizmus azonban megváltoztatta a kedvező viszonyokat, s ezzel a nemzetiségek közötti korábbi harmóniát is. Megindult a magyarellenes propaganda - lehetlenné vált a magyar nyelvű oktatás, nem alkalmaztak magyar munkaerőt, nem vásároltak magyar árut -, sőt, a székelység házaira is igényt tartott a román állam³⁵. A székely identitást is mélyreható változás érte. Visszatértek Magyarországra a Szent László Társulat papjai, tanítói. Elszakadt a köldökzsinór, visszaszorult a magyar nyelvhasználat, a kultúra. A románoknál még a székely népviselet is „gyanússá” vált, az elgondolkodtató, bántó megjegyzés egyre gyakoribb lett; „hazátlanok”. A kitaszítottsághoz párosult a fölöslegesség érzése, a megaláztatás. Mindnyájan úgy érezték, hogy jönni kell Bukovinából, jönni minden áron³⁶.

Ugyanakkor magyar honban is megindult a propaganda a bukovinai székelyek hazatelepítését illetően. A magyar kormánnyal való kapcsolatkiépítés tovább folyt, a legfőbb szószóló Németh Kálmán józseffelvi plébános volt. (Ő később az elsők között hagyta el a román tartományt. Magyarországi levelezésekkel segítette ezek után a bukovinai tömeges elindulást.)

³¹ Földi, 1987. 34.

³² Csupor, 1987. 118-126.

³³ Foki-Solymár-Szóts, 2000. 285-286.

³⁴ Csupor, 1987. 124.

³⁵ Csupor, 1987. 135-139.

³⁶ Csupor, 1979. 60.

1940 szeptemberében, a magyar honvédség kolozsvári bevonulásakor, több bukovinai fiatal hatalmas zászlókkal, táblákkal jelent meg:

„Bukovinai magyarok, mindegy szálíg hazahozni őket!”

Ezt követően egyre többen emeltek szót a parlamentben a székely hazatelepítés mellett³⁷.

Sok biztató levélváltás hatására a bukovinai magyar falvakban szívszorongva várták, hogy mi lesz. Tényleg lesz-e hazatelepítés? 1941 tavaszára a remény valósággá vált, és a szegény családok csoportosan optáltak (mondtak le román állampolgárságukról), és búcsúztak el az otthon maradóktól. Ez idő tájt nagyjából 4500 menekült hagyta hátra házeit, akiket eleinte menekülttáborokba helyezett el a magyar kormány. Nemsokára követték őket a többiek is, mígnem szinte mindenki elhagyta az öt bukovinai falut. Bizakodva indultak haza, alig várták, hogy végre Magyarország földjére lépjenek. 150 évet meghaladó idő alatt megszokták, megszerették, de magukénak sohasem vallották Bukovinát.³⁸

A Bácskában töltött három esztendő

*„Münket anyánk megátkozott
Mikor a világra hozott
Azt az átkot mondta reánk
Ország-világ legyen hazánk.”³⁹*

A hosszú hónapokon át tartó hazavándorlások megelőzték a hivatalos hazatelepítést. A székely menekültek számának gyarapodása folytán a bukovinai magyarok hazatelepítésének ügye kormányfeladattá vált. Ennek végrehajtását – kormánybiztosként - dr. vitéz Bonczos Miklós államtitkár irányította⁴⁰.

De a telepítéssel összefüggő problémák folyamatosak voltak, és számos, ezzel kapcsolatos elképzelés merült fel. A lehetőségeket latolgatva több terv is született. Így, először a népcsere alapján történő hazatelepítés - az itt élő románok, az országból való távozásával -, erre Szatmár- és Bihar vármegyék, az országhatáron lévő telepei tűntek legkedvezőbbnek. Ezt a variációt Teleki Pál miniszterelnök erőteljesen támogatta, Németh Kálmán pedig a Hortobágy

³⁷ Sebestyén Ádám: A bukovinai andrásfalvi székelyek élete és története Mádéfalvától napjainkig. Szekszárd, 1972. 61-62. (továbbiakban: Sebestyén, 1972.)

³⁸ Sebestyén, 1989. 126.

³⁹ Csupor, 1979. 59. Lőrinc Antalné három évtizede énekelte magnóra keservesében, a székelyek Csíkból való „kimenetelének” történetét.

⁴⁰ Gombos György: Bukovinai székelyek letelepítése Bácskában. Láthatár, 1941/8. 190-191. (továbbiakban: Gombos, 1941.)

mellett agitált a székelyeknél. Később, az erdélyi magyarság számának gyarapítása került előtérbe⁴¹. A kormány 1941. januárjában bizottságot hozott létre, és a székelység Szolnok-Doboka megyei telepítése lehetőségét tanulmányozta⁴². Kedvezőnek ítélte a területet, mint a székelyföldi magyarság és az alföldi magyarság településeinek „hídként való összekötését”⁴³. Igazából ezek a vidékek a bukovinai székelyfalvak teljes elhelyezését nem tudták volna megoldani. Nehezítette a helyzetet az a körülmény, hogy a Bukovinában egy faluban lakókat itthon is egymás közelébe akarták költöztetni. Ily módon kívánták megőrizni azt a népi összetartó erőt, amely hosszú időn keresztül, a román beolvasztási kísérleteknek is ellenállt⁴⁴.

Jugoszlávia lerohanását és Teleki Pál halálát követően - Németország feltétel nélküli kiszolgáltatásával párhuzamosan - újabb elképzelés látott napvilágot; a délvidéki szerbek kitelepítésének gondolata. A katonai vezető körök - a magyar kormány Szent István-i eszmére épülő elképzelései helyett - már a németek világháborús győzelmeihez; a végrehajtandó etnikai rendezéshez kívántak igazodni⁴⁵. (Igazából pontos információkkal nem rendelkeztek.)

Ez idő tájt már közel 200 székely család kapott birtokot a Menekülésügyi és Külföldi Magyarokat Hazatelepítő Kormánybizottság jóvoltából, amikor új fordulatot adott Bácska elfoglalása⁴⁶. A „Délvidék” teljes megszállásával eldőlt a kérdés, végső megoldásként nemcsak lehetett, hanem sürgősen kellett is telepíteni. Kézenfekvőnek látszott a visszaszerzett terület - lehető leggyorsabb ütemű - benépesítése a székelyekkel⁴⁷.

Eközben, 1941. május 11-én Magyarország és Románia aláírta a bukovinai székelyek áttelepítéséről szóló megállapodást. Mint utóbb kiderült, a magyar kormánynak nem sikerült a menekültek hátrahagyott értékeiért kártérítést elérnie. A megegyezés szerint a székelyeknek le kellett mondaniuk állampolgárságukról, csak személyes holmit, két nap élelmet és 2000 lei készpénzt hozhattak magukkal (Sikerült viszont elhozni az 1776 óta vezetett értékes anyakönyveket)⁴⁸.

A 3. melléklet egy Hazatérési Igazolvány másolata⁴⁹.

Amikor az utolsó vonat is kirobogott az otthonukat hátrahagyó székelyekkel a hadikfalvi állomásról, 15 km-rel keletre már dörögtek az ágyúk, és Németország megtámadta Szovjetuniót. Hamarosan Bukovina jelentős része hadszíntér lett⁵⁰.

⁴¹ Szabados Mihály: Egy telepítés tanulságai. Magyar Szemle, 1941/3. 171. (továbbiakban: Szabados, 1941.)

⁴² Sajti Enikő: Székely telepítés és nemzetiségpolitika Bácskában - 1941. Nemzetiségi Füzetek 6. Akadémia Kiadó, Bp., 1984. 22. (továbbiakban: Sajti, 1984.)

⁴³ Szabados, 1941. 171.

⁴⁴ Gombos, 1941. 191.

⁴⁵ Sajti, 1984. 22-23.

⁴⁶ Ösy-Oberding József: A bukovinai székelyek letelepítése a Dunántúlon. Agrártörténeti Szemle. 1967/9. 184. (továbbiakban: Ösy-Oberding, 1967.)

⁴⁷ Albert Gábor: Emelt fővel. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1983. 145. (továbbiakban: Albert, 1983.)

⁴⁸ Gombos, 1941. 192-193.

⁴⁹ A bizonyítvánnyal Illés Gergely és családja jött haza Magyarországra, és végül a völgyeségi Tevel községben telepedett le.

⁵⁰ Csupor Tibor: Bukovinaiak. Valóság, 1979/5. 60. (továbbiakban: Csupor, 1979.)

A székelyek kívánságát, miszerint kompakt magyar vidékre történő telepítésüket kérték, a kormány egyetlen tagja sem támogatta. Viszont Bácska és a baranyai háromszög visszafoglalásával egyszerre megoldódni látszott a bukovinai székely telepítés nagy problémája⁵¹. Bárdossy László miniszterelnök szerint a bácskai telepítés már „benépesítési kérdés” lett. A visszacsatolt területeken jelentős számban éltek németek és zsidók is, de a délszláv kormány eddigi uralma alatt a földterületek jelentős részét a „dobrovoljácok” birtokolták. A zárt és nem zárt területeken a nemzetiségi földbirtok politika eredményeként, azok a szláv állampolgárok kaptak földterületeket, akik önként léptek be a szerb hadseregbe, és a háború végéig teljesítettek szolgálatot. Ezek a határőrök voltak tehát a „dobrovoljácok”, akiknek most menniük kellett. A magyar minisztertanács a 62 zárt telepet (53000 kat. hold) külföldi magyarok letelepítésére, a Magyar Királyi Hazatelepítési Bizottság rendelkezésére bocsátotta. A nem zárt településeket pedig (139 000 kat. hold) a magyar őslakosság földigényének kielégítésére szánták⁵².

A telepítés lebonyolítását az egyre erősödő német nyomás is inspirálta. A tárgyalásokon a német vezetés egyértelműen a magyar fél tudomására hozta, hogy Jugoszlávia által vállalt gazdasági terheket Magyarországnak (és Bulgáriának) kell átvállalnia. Bárdossy „méltányosnak és indokolhatónak” minősítette a Bácska egész termésfeleslegére - búza, kukorica, kender - vonatkozó német és olasz igényt⁵³.

Harminc szerelvény hozta haza az öt falu népét. A magyar belépő határállomás Kosna volt, ahol egészségügyi vizsgálatok után étkeztető állomásokra kerültek a menekültek (Dés, Kolozsvár, Nagyvárad, Hódmezővásárhely)⁵⁴. A gyors és mintaszerű lebonyolítás után az első szerelvények már Szeged irányában jártak.

Lőrincz Imre könyvében (A bukovinai Istensegítstől a völgyeségi Majosig) megemlékezett szegedi tartózkodásukról. Bonczos Miklós irányításával már ott, Szegeden megtörtént a falvak szétválogatása. A Rókus állomáson felsorakoztak Hadikfalva, Istensegíts és Andrásfalva eddig megérkezett menekültjei (a másik két faluból ekkor még nem érkeztek meg családok). A szabadkai állomáson katonai század fogadta a megérkező első székely vonatokat, a hazaérkezők tömege lelkesen énekelte a Himnuszt. Topolyán lekapcsolták az andrásfalviakat, Kishegyesen maradtak az istensegítsiek, míg a hadikfalviak továbbmentek Máriamajorig, ami később - mint a legszebb és legnagyobb telepes község - egyöntetű kívánságra megkapta a Horthyvára nevet⁵⁵.

Az első, bukovinai székelyeket szállító vonat 1941. május 10-én érkezett meg Bácskába,

⁵¹ Gombos, 1941. 191.

⁵² Szabados, 1941. 172.

⁵³ Sajti, 1984. 45.

⁵⁴ Ősy-Oberding, 1967. 185.

⁵⁵ Lőrincz Imre: A bukovinai Istensegítstől a völgyeségi Majosig. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1986. 446-447. (továbbiakban: Lőrincz, 1986.)

míg az utolsó június 21-én, a zombori térségbe. Ez idő alatt 2921 családot, összesen 13200 főt telepítettek le. Az egykori dobrovoljac területeken nemcsak székelyeknek osztottak földet, hanem több, teljesen különálló vitézi telep is létesült; egyike Vitézfalu néven⁵⁶. A rendelkezésre álló terület 10 %-át - az Országos Vitézi Székkel történt megegyezést követően - mintegy 400 vitézi, délvidékre letelepült család kapta⁵⁷.

A kormánybizottság legfontosabb szerve, az újvidéki kormánybiztosi kirendeltség szorosan együttműködött a katonai közigazgatással. A dobrovoljacok eltávolításával, és további intézkedésekkel segítették a székely telepítés folyamatát. A körülmények felderítése (házak állapota, közlekedési lehetőségek, ivóvíz, közegészségügyi berendezések) mellett az élelmezésről is gondoskodtak. A hevenyészett leltározás mellett, a mésszel való fertőtlenítést is elvégezték. Az előzetes felmérések segítették a különböző telepek férőhelyeinek megfelelő számú és nagyságú családok beköltözési lehetőségeit. Ennek alapján történt a házak szétosztása is a megérkezők számára⁵⁸. A dobrovoljac telepes házak általában szobakonyhások voltak (gazdasági épület nélküliek), míg Bukovinában minden telken 2-3 szobás házakat hagytak hátra, nagy gazdasági épületekkel. Az igen jó minőségű bácskai földterületek ellenben kárpótolták új gazdáikat a szűkösebb lakóházakért. A földek a Bukovinában birtokolt területek terjedelmének arányában kerültek kijelölésre (előtte csak, nagyjából 0,7 kat. holdat tett ki az egy lélekre eső birtokátlag, itthon ellenben bőven állott rendelkezésre föld)⁵⁹.

Elosztáskor házaspáronként 3 kat. holdat, gyermekenként további 1-1 kat. hold földet kaptak a földművelésre (vitézi családonként, ennek megfelelő, 15-16 kat. hold volt a birtoknagyság). A ház és föld kedvezményes vételárát 47 év alatt kellett volna letörleszteni. A gazdasági felügyelők intézménye sokáig irányította, megszabta - felsőbb utasításra -, hogy mit és mennyit termeljenek a telepesek. Ugyanakkor új termelési technikák is bevezetésre kerültek, ezzel is ösztönözve a nagyobb termelést, a még jobb termés elérését⁶⁰.

A menekülés fáradalmait kipihenni nem volt lehetőség, hiszen a betelepültek rögtön a házak rendbehozatalához fogtak. A rozoga, vályogfalú dobrovoljac házakat aláfalazták (e munkálatokban esetenként katonai erők is segítettek). A telepeken iskolákat, egészségházakat, napköziket, fogyasztási szövetkezetet hoztak létre. A legfontosabb feladat a földek művelése volt, a rendkívül gyorsan megtanult új gazdálkodás (az egykori zöldségtermesztés helyett búza, kukorica, kender a fő termés) egy-két év alatt jelentős gazdasági fellendülést hozott. A székelyekre bízták, miként boldogulnak, s ez mindenféle társadalmi érintkezésben helyzetelőnyt, súlyt és meggyökerezéshez szükséges önbizalmat

⁵⁶ Albert, 1983. 346.

⁵⁷ Szabados, 1941. 172.

⁵⁸ Szabados, 1941. 175.

⁵⁹ Ósy-Oberding, 1967. 185.

⁶⁰ Sajti, 1984. 53.

adott⁶¹. Az új székely telepeken egyetlen talpalatnyi föld sem maradt parlagon. A gazdasági év végéig - a fejlett közösségi szellemet tükröző - hagyományosan; kalákában történt a területek művelése, így a későbbi szállítmányokkal érkezett földtulajdonosok parcellái is be lettek vetve, az átmeneti „szükségállapotnak” megfelelően⁶². A zárt telepek mellett élő lakosság (zömében magyarok) kezdetben idegenkedéssel, fenntartásokkal fogadta a betelepülő székelyeket, mert félt saját életlehetőségei lecsökkenésétől. A legszorgosabb nyári munkák időszakában, amikor az aratás, cséplés, kapálás műveletei összetorlódtak, a dolgos kéz, a plusz munkaerő viszont szükségessé vált. Így, a későbbiekben a bácskai magyarság közösségi tudatát, biztonságérzetét, hazaszeretetét fokozták, nagymértékben erősítették a letelepítettek. Nemcsak Bácskában, de az egész ország magyarsága körében, igen fontos lelki jelentőséggel bírt a „hazatelepítés” ténye, az összetartozás érzése⁶³.

Bácskába - 19 család kivételével - mindannyian eljöttek Bukovinából. A székely családok többsége öt tagnál népesebb volt. A hazatelepítés előtt, és alkalmával a visszatértek száma, végül összesen 17700 főt számlált. Az ötanyaközség lakói a következő helységekből telepedtek le (és telepeiknek a következő neveket adták):

Fogadjisten: Fogadjisten.

Istensegíts: Istensegíts, Istenföldje, Istenáldás, Istenes, Adjisten, Istenhozott, Istenvelünk, Székelytoronyos.

Hadikfalva: Hadikfalva, Hadikszállás, Hadikliget, Hadiktelke, Hadikhalom, Horthyvára, Hadikföldje, Hadiknépe, Hadikkisfalva, Hadikújfalva, Hadikörs.

Józseffalva: Bácsjózseffalva.

Andrásfalva: Andrásfalva, Andrásföldje, Andrásnépe, Bácsandrászháza, Andrásfelke, Bácsandrászzállás, Andrásmező⁶⁴.

A Bácskába áttelepített bukovinai székely falvak helyét (1941-1944) - hivatkozva a 4. melléklet ábrájára - a 4.1. térképvázlat szemlélteti⁶⁵.

A telepeken folyó élet természetesen korántsem volt felhőtlen, hiszen nemcsak a szokatlan környezet - a „gyantaszaghoz szokott tüdőket” kellett felcserélni az alföldi földekkel -, az egyre növekvő termelési elvárások okoztak zökkenőket, de az etnikumok közti ellentétek is jelentkeztek a visszacsatolt területeken. A csetnik mozgalom vezetői, a szerb népet ért - vélt és valós - sérelmeket „számon tartva”, kiirtással fenyegették meg a területen élő magyarokat (németeket, olaszokat, bolgárokat, albánokat, horvát usztasákat). A dobrovoljácok elűzése is szította az ellenségeskedést, így a nemzeti kizárólagosságra létrejött, jellemzően „homogén” összetételű telepeken ez fokozott létbizonytalanságot jelentett a székely lakosságnak. Gyakran

⁶¹ Csupor, 1979. 61.

⁶² Gombos, 1941. 193.-194.

⁶³ Szabados, 1941. 177.

⁶⁴ Ösy-Oberding, 1967. 185.

⁶⁵ Csupor, 1987. 144.

tettlegességgé fajultak, sőt előfordult, hogy halálesettel végződtek a szerb-székely ellentétből fakadó atrocitások⁶⁶.

A fokozódó etnikai feszültségek dacára az új gazdasági életformához, környezethez viszonylag könnyen alkalmazkodtak a telepek lakói. A búza és kukorica nagy mennyiségben, és szerencsés haszonnal járó termesztése kedvezett az „újjgazdag” réteg kialakulásának is. E néhány évben kifejezésre jutottak a nagyobb közösségekben jelentkező vagyoni különbségek például úgy, hogy egyes telephelyekre a régi „módos” bukovinaiak települtek le, míg máshova a sokat kóborolt - ahogy ők mondják - „szedett vetettje”, a nincstelenek⁶⁷.

A székelység a piacozásról (minőségi termelés) áttért a mennyiségi termelésre. A környezettel való gazdasági érintkezés is számottevően változott. Egyrészt, a nagyfokú önellátottság mellett, feleslegüket nem a környező községekkel osztották meg, másrészt minimális kereskedelmi kapcsolat csak a távolabb élő szerb lakossággal alakult ki. (Ők a székely telepekről szereztek be hiányzó állatállományukat.) A piacozás visszaesését nagy kendergyárak nyersanyagszükséglete ellensúlyozta, az áruforgalom, egyes területeken, nagy lendületet vett (Verbóc, Petróc, Szépliget), és ezek a helyek több napos távolsági fuvarokra kényszerítették a bácskai - helyhez kötött - székelységet is⁶⁸

A szegények körében néhol megnyilatkozó féltékenység és idegesség leküzdésében sokat jelentett, hogy a kormánybizottság megszervezte a községi közigazgatást. A telepekre kirendelt anyaországi főjegyzők mellett a székelyek kiválasztott bírái is szerephez jutottak; segítve a szakértelmet gazdasági, szociális és családi viszonyokban, hagyományok terén jártas ismereteikkel. Igen fontos lett a taníttatás, kulturális nevelés kérdése. Az elmúlt 23 év alatt a székelység nem kapott magyar nyelvű oktatást. Ezért is volt figyelemre méltó, hogy - a kezdeti nehézségek ellenére - két kis telep kivételével mindenhol létesült iskola (5 telepen kettő is). A 20-nál több tanító és tanítónő kulturális munkáját az is támogatta, hogy érdekes módon, a felnőttek nagy része tudott magyarul írni, olvasni és számolni. A magyarságukat féltve őrző szülők átadták tudásukat az apró gyerekeknek.

A bukovinai székelyek igen istenfélő vallásos emberek egészséges életfelfogással. A lelki szükségletek kielégítésére, az egység megteremtése, fenntartása céljából teljesülhettek a betelepültek az irányú kívánságai, hogy tarthassanak istentiszteletet a magyarok Istenének. A zárt telepek egyetlen templommal sem rendelkeztek (néhány imaház volt csak), az emberek gyakran a szabadban miséztek. Épületek átalakításával, átrendezésével teremtették meg katolikus vallásuk gyakorlásához (az andrásfalviak nagyobb hányada volt csak református) szükséges lehetőségeket. A bukovinaiak a nagyszámú gyermekáldást is - családonként akár 10

⁶⁶ Sajti, 1984. 54-55.

⁶⁷ Belényesy, 1958. 22.

⁶⁸ Belényesy, 1958. 34-35.

gyerek is volt - Isten akaratának tekintették. (Nagyarányú volt a gyermekhalálozás).⁶⁹

1942 folyamán a telepések megkapták a honosítási okiratokat, és minden székely család tagja magyar állampolgár lett. Két év múlva viszont bekövetkezett az, amit papjaik már előre megéreztek, 1944 őszén megpecsételődött az igen jól fejlődő székely falvak sorsa. Zűrzavarossá vált a politikai helyzet, a háború menete fordult, és egyre inkább a szerb partizánok uralták a vidéket. Mindenütt gyakorivá váltak az összetűzések. A bizonytalankodók kérdéseire nem jött kielégítő felelet, az éjszakák fokozódó nyugtalanságban és félelemben teltek. A szerbek különböző retorziói mindennaposak lettek⁷⁰.

Több mint 3 esztendő bácskai tartózkodás, erőgyűjtés, pillanatok alatt a semmibe veszett. A tegnap még dolgozó nép hirtelen arra döbbsent, hogy körülötte teljesen felbolydult a világ. A kapkodó közigazgatás, a rendszertelenül visszavonuló katonaság fokozta a bizonytalanságot. A jó szándékú, jóhiszemű, politikához nemigen értő székelyek hirtelen csak azt vették észre, hogy veszedelmes helyre kerültek. Különösen amikor a Balkán irányából megkezdett szovjet támadások a németeket visszavonulásra, megfutamodásra kényszerítették. Félrevert harangok riasztották a lakosságot. Az irányításra, az emberek és állatállomány sorsáról való gondolkodásra, a menekülő útvonalak megjelölésére hatósági intézkedések nem nagyon történtek⁷¹.

Töprengésre nem volt idő. 1944. október első napjaiban a hatóságok kiadták a telepek (6 óra alatt történő) kiürítéséről szóló parancsot. Szinte minden Bácskában maradt, amit eddig sok munkával összegyűjtöttek. Akkor, amikor a görék tele voltak kukoricával, a padlások búzával, hiszen rekord termés volt abban az esztendőben. Az ólakban 150-200 kg körüli sertéseket hizlaltak, mindenük odaveszett. Keserves sírás, jajgatás adta a szomszéd telepek lakói tudtára a menekülés hírért. Alig tudták összeszedni a hozzátartozókat és némi útravaló ételmezt. Szerencsére a férfiak többségét nem hívták be katonai szolgálatra, így ők taposták a lovas vagy szarvasmarhás kóberes szekerekkel az utat; nem tudva, vajon, hol hajthatják le újra álmra fejüket. A kétségbeesés egyre nőtt: újra menekülni kell, menekülni⁷²!

⁶⁹ Szabados, 1941. 177-178.

⁷⁰ Sebestyén, 1972. 67-68.

⁷¹ Földi, 1987. 28.

⁷² Sebestyén, 1972. 68.

Megérkezés a Dél-Dunántúlra

*„Mint az árva gyerek, aki anya után sóvárog,
mi is azt sóvárogtuk, anyánkat, a magyar hazát.”⁷³*

Minden ott maradt a huszonnyolc székely lakta faluban. A váratlan menekülés nehézségekkel teli, rendkívül problémás volt... Hová is? Amerre a többiek. A nyomorult tömeg 1944 őszétől 1945 tavaszáig bolyongott; előbb a Duna-Tisza közét elérve, majd a Dunántúlon. A visszavonuló németektől, a partizánakcióktól megaláztatva, az időjárás viszontagságaitól hányattatva, szállásért, betevő falatért alázatoskodva, egyre csüggedtebben haladtak a székely szekérsorok⁷⁴.

Amerre elhaladtak, mindenfelé szórták a repülőket a bombát, sűrűsödtek a partizánok támadásai, halottaikat sokszor út mellett hantolták el. A „bábaasszonyok” segítségével (vagy anélkül) gyermekek is születtek, az asszonyok a borzalmakkal teli út közepette, gyakran „kocsány” (kukoricaszár) között hozták világra az apróságokat. A szerencsésebbek (a közelebb élő andrásfalviak) viszonylag hamar elérték a Bajmok és Bácsalmás között húzódó trianoni határt⁷⁵. A Bácska mélységi területeiről indultak; Újvidék határában, a Temerin és Újfutak környéki telepek „hadikfalvi” népének menekülése, ha lehet, még viszontagságosabbnak bizonyult (a nagyobb távolság és szórványos partizánakciók okán).

Szólnunk kell arról a 42 újfutaki (Hadikliget) székely férfiről, akiket Szabadkán való áthaladásuk során elhurcoltak a partizánok. Sebestyén Ádám⁷⁶ és Albert Gábor⁷⁷ könyveikben megemlékeznek a történekről - az előbbi név szerint sorolja fel a későbbi áldozatokat -, és arról, hogy a „kukoricatörés” indokán kiválasztottak listáján szereplők közül azóta sem került

⁷³ Csupor, 1979. 59. Sántha Menyhért írta meg Magyarország utáni vágyakozását.

⁷⁴ Csupor, 1987. 146.

⁷⁵ Sebestyén, 1989. 139.

⁷⁶ Sebestyén, 1989. 145-169.

⁷⁷ Albert, 1983. 387-388.

elő senki. A leírások utalnak a megtorlás előzményeire is; miszerint az Ófutaki rácok és az Újfutakon letelepült hadikiak között - egy korábban - kirobbant összetűzés 5 szerb férfi halálával végződött. Sőt, a bírósági tárgyalás alapján - akkor a szerbek bűnösségét állapították meg - még több embert meghurcoltak. (Az esemény kiváltó oka az volt, hogy székely gyerekek teheneiket beengedték a szomszédos rácok kukoricáiba, amiért a szerbek bántalmazták őket.) Vélhetően ezen előzmények miatt végrehajtott tömegmészárlásnak túlélő, konkrét szemtanúja nem volt a székelyek közül, de az özvegyek és az ott élők elbeszélései arra utalnak, hogy a 42 áldozattal megásatták a sírjaikat, és belelövöldözték őket a partizánok⁷⁸. (Illés Sándor szintén - egyes szám első személyben - írt az esetről egyik érdekesítő, életsorsot bemutató regényében; a „Vihar után szivárvány”-ban.)

Meneküléskor néhány család Bácskában rekedt, ahol később különösebb bántódásuk nem volt. A Szabadkán és vidékén működő gyűjtőtáborok viszont megteltek. Ott a gyengék, asszonyok, árván maradt védtelenek élete nem volt irigylésre méltó. Mérhetetlen szenvedés közepette sokak egészsége nagyon megromlott és többek életüket veszítették. A táborban sínylődők jelentős része a tél múltával került újra magyar honba, érte utol rokonait, találhatott rá szeretteire⁷⁹.

A kóborló menet ösztönösen az idősebb vezetőket követte, az életben maradás reményét segítette, hogy jó néhányan elérték már Bácsalmást, eljutottak Bajáig, és mindvégig híreket, üzeneteket hagytak hátra maguk után. A Dunán történő bajai átkelést nehezítette, hogy a kompokat a németek eleinte saját maguknak foglalták le. Így a többség Kalocsa felé vette az irányt, majd nagy részük Dunaföldvárnál jutott át a Dunántúlra⁸⁰. A menekülők tovább vergődtek Tolna megyében és útközben szó nélkül felsorakoztak egymás mögé - mintha csak tegnap találkoztak volna - az egykori Hadikfalva, Andrásfalva, Istensegítség, Fogadjisten és Józseffalva lakói. Egy-egy csoport valamelyik nagyobb gazdaságban lemaradt, de a többiek Somogy, Zala, Fejér megye irányába haladtak tovább. Valamilyen stratégiai megérzést követve úgy helyezkedtek el útközben, hogy a hátrahagyott csoportok tartózkodási helyét számon tartották. Figyelték az egymástól érkező híreket, vajon hol sikerül újra szállást, hajlékot találniuk⁸¹?! A bukovinai székelyek a szélrózsa minden irányába szétszóródtak. Voltak, akik déli irányba fordultak, de több csoport végül északnak tartott Komárom, Győr illetve Veszprém megyébe. A legrosszabbul azok jártak, akiket Sárbogárd-Ercsi-Pusztaszabolcs térségében szállásoltak el a jószívű emberek, és ezen a vidéken teleltek ki. Ebben a térségben bontakoztak ki a legvéresebb tankcsaták, és a visszavonulás során itt tartottak legtovább a heves harcok. A családok krumplivermekben, fészerekben, elhagyatott

⁷⁸ Lásd.: a 37, 38, 39-es lábjegyzetek alapján.

⁷⁹ Sebestyén, 1972. 70.

⁸⁰ Csupor, 1987. 147-148.

⁸¹ Földi, 1987. 39.

pincékben húzódtak meg a véget nem érő géppuskaropogás közepette⁸².

A tél folyamán a férfiaknak be kellett volna vonulni katonának, de a székelyek ezt - politikai járatlanságuk ellenére - nem tették meg. Szálasi nyilasai parancsának alapján az SS-Hunyadi páncélosok közé akarták őket besorozni, de ők „ösi ösztöneikre” hallgatva, nem álltak kötélnek idegen érdekekért. Faluról- falura bujkáltak az újabb parancs elől is, miszerint minden székely család menjen Németországba! A karácsonyi ünnepek idejére esett felszólításokra az volt a válasz: „nem azért jöttünk haza, hogy megint idegenbe menjünk!” Végül Szálasinak nem sikerült megnyernie Németh Kálmánt az ügynek, így kitartásuk folytán elérték a székelyek, hogy Magyarországon maradhattak (németországi kitelepítésüket illetően legnagyobb veszélyben a Zalai megyéig elvándoroltak kerültek)⁸³.

Vajon mit hoz a holnap? Mi lesz ezzel a néppel?... Senki sem gondolta, hogy ez a, nem kis horderejű - a székelyek számára a „mindent” jelentő -, kérdés már a magyarországi harcok befejezése előtt is felvetődött.

Pusztaszabolcs vasútállomásán 1945 áprilisában egy véletlen találkozás előrevetítette a későbbi történéseket, egy „újabb otthon” találást, mint megoldási lehetőséget. Dr. Bodor György kormánybiztos éppen Szekszárd irányába tartott, amikor felfigyelt két barna kordbársony ruhás emberre, és megszólította őket. Potápi János és társa (istensegítsiek) elmondásai szerint éppen egy bakonyi faluból küldték vissza őket a többiek, hogy nézzenek szét, tájékozódjanak jövőbeni sorsuk felől. Bodor tájékoztatta őket, hogy ő az országos megbízott, az ő feladata a székelység összegyűjtése, egy Bonyhád környéki letelepítés céljából. Így indult meg, a gyorsan szálló hírek nyomán, a bukovinaiak Bonyhádra áramlása, hogy a Völgységben végre megkezdődjék a várva-várt letelepedés, remélhetőleg a végső „székely honfoglalás”⁸⁴.

⁸² Csupor, 1987. 149.

⁸³ Sebestyén, 1972. 69-70.

⁸⁴ Földi, 1987. 40-41.

A németiség kitelepítése

Hajdan a nemzetek országútján gyakran százezrek keltek útra, hátrahagyva szeretett otthonaikat, hogy új hazát keressenek maguknak. Kezdetben a letelepedéseknek területi akadályai nem nagyon voltak, hiszen álltak rendelkezésre szabad területek is. A XX. században viszont több alkalommal került sor népcsoportok erőszakos áttelepítésére, így új etnikumok betelepítése együtt járt - az egyik legkegyetlenebb büntetéssel - a kitelepítéssel. (Ez azt jelenti, hogy alapvetően politikai okokból hivatalosan, erőszakosan kényszerítik lakóhelyük, országuk elhagyására tíz-, de akár százezres embercsoportokat.) Ezzel együtt a II. világháború időszakában új fogalmak születtek a telepítéspolitikában, amelyek elvi alapot nyújtottak a drasztikus kitelepítéseknek: bűnös népek, bűnös nemzetiségek, bűnös nemzetek⁸⁵.

Hitler 1938-ban felvázolta a külföldön élő németek tömeges mozgósítását, alapállása szerint a világ németjei térjenek vissza a birodalomba. (Akkor a magyarországi németek nagy része egyáltalán nem lelkesedett ezért az elképzelésért.) Majd, 1942-re - a németországi koncepció alapján - már az elfoglalt területek (lengyel, szovjet) elnémetesítése volt a terv, amely alapján németek százezreit kívánták Magyarországról (is) áttelepíteni. Hazánkban addig nem merült fel a német nemzetiség kitelepítésének gondolata (később a hitleri tervek Horthyéknak kapóra jöttek, amikor meg akartak szabadulni a volksbundistáktól)⁸⁶.

A kitelepítések konkrét gondolata és nemzetközi háttere alapvetően Benesék nemzetiségellenes politikájában rejlett. Csehszlovákia, 1938-39-es tragédiájáért, a magyar nemzetiséget is okolta a német mellett. Benes és Londonban székelő emigráns kormánya hatására, Klement Gottwald - 1944. május 14-én - a moszkvai rádióban kilátásba helyezte a teljes magyarság eltávolítását Csehszlovákiából. (Az is kiderült, hogy véleményük szerint minden érvényes a magyarokra is, ami a németekre). Tehát nem csak kormányok, hanem népek, nemzetek is felelősségre vonhatók a vesztes háborút követően (ez a gondolatsor egyfajta „katalizátora” lett a németiség hazánkban való eltávolításának)⁸⁷. Határon kívüli kitelepítésekről még nem készültek tervek, azonban 1945. április 5-én napvilágra került a

⁸⁵ Fehér István: A magyarországi németek kitelepítésének nemzetközi és hazai összefüggései. In: A Völgység két évszázada. Szerk.: Szita László-Szöts Zoltán; Bonyhád, 1991. 45. (továbbiakban: Fehér, 1991.)

⁸⁶ Fehér, 1991. 47.

⁸⁷ Fehér, 1991. 48., 46.

Szlovák Nemzeti Tanács kassai programja. Eszerint azt követelték - miközben a magyar ajkú lakosságot jogaitól megfosztották -, hogy Csehszlovákia területéről a magyarok térjenek „haza”, Magyarország „lakosságcserevel” fogadja be őket. Az eseményt követő két napra a Nemzeti Parasztpárt nyilvánosságra hozta a magyarországi németek kitelepítésével kapcsolatos elgondolásait. A politikai koncepció a nemzeti nacionalizmus újjáéledésének nyitányát jelentette. Ahogy a szlovákok az egész magyar kisebbség bűnösségét hirdették, úgy hazánkban, ettől fogva a német nemzetiség kollektív felelősségét hangsúlyozták. Lényegét tekintve, a csehszlovák-magyar lakosságcsere egyezmény előkészítése és végrehajtása összefüggött, szoros párhuzamban volt a magyarországi németek kitelepítésével, annak mértékével is⁸⁸.

Ugyanakkor a németek kitelepítését a potsdami értekezlet már globálisan körvonalazta, útmutatásai alapján annak végrehajtását szervezetteren, emberségesen kellett végrehajtani (Vajon, hogyan lehet humánusan kitelepíteni?!). Amíg lengyel és cseh honban a kormányra bízták a feladatot, addig hazánkban a Szövetségi Ellenőrző Bizottság (SZEK) végezte a kitelepítéseket. Szviridov szovjet altábornagy kitelepítési ütemtervet kért a magyar kormánytól, ami az utasítás szerint 400-500 ezer német eltávolítását irányozta elő. Ezzel „törvényes” utat nyitottak a kollektív felelősségre vonásnak. (Az előírt szám egyébként az 1941-es népszámlálási adatokat vette alapul, de azóta tömegesen kerültek hadifogságba, szovjet munkatáborokba és menekültek nyugatra németek. Így akkoriban magyarországi lélekszámuk legfeljebb 370 ezer fő lehetett).

Közben a Magyar Kommunista Párt, majd a Kisgazdapárt is csatlakozott a német ajkúak kitoloncolási elméletéhez. Gerő Ernő hangsúlyozta, hogy a németeknek osztoznia kell Hitler bűnösségében, míg a kisgazdák szerint is ki kell telepíteni a „svábságot”. A kollektív felelősségre vonástól csak a szociáldemokraták zárkóztak el⁸⁹.

A felvidéki népvándorlás több, mint 200 ezer embert érintett. De amíg 1945–1948 között hazánkban 73273 szlovák nemzetiségű személy települt át Csehszlovákiába, addig Magyarországnak összesen 120490 menekültet kellett befogadnia 1947. áprilisáig (ebből 46083 magyar menekült, további 68407 személy a felvidéki „lakosságcsere” végrehajtásával, végül, mintegy 6000 fő önként jött át). Ennek a hatalmas embertömegnek az elhelyezése rendkívül nehéz feladatnak bizonyult a háború pusztította Magyarországon⁹⁰. (Ne feledkezzünk meg a Bácskából menekült székelységről sem, akik eközben a Dunántúlon szétszóródva vándoroltak kilátástalanul.)

Az eddig leírtakból is látható tehát, hogy a korabeli vezető magyar pártok a németek kollektív felelősségre vonásának az elvég - elsősorban külső politikai nyomás alatt - a

⁸⁸ Fehér, 1991. 46-48.

⁸⁹ Fehér, 1941. 49-50.

⁹⁰ Albert, 1983. 204-205.

székely-kérdéstől függetlenül jutottak el. Természetesen a székely, a felvidék és egyéb helyről érkezett menekültek letelepítése is befolyásolta a német kitelepítések mértékét, de az eljárást nem lehet egyértelműen ezen problémák rovására írni.

1945. március 18-án az Ideiglenes Nemzeti Kormány kiadta a nagybirtokrendszer megszüntetéséről, a nép földhöz jutásáról szóló 600/1945. M. E. számú rendeletét. Határoztak a hazaárulók, a nyilasok, nemzeti szocialisták, Volksbund-tagok és egyéb fasiszta vezetők, továbbá a háborús és népellenes bűnösök földbirtokai teljes elkobzásáról. A rendelet azon magyar állampolgárok bűnösségét is kimondta, akik bármilyen formában támogatták a német fasizmus érdekeit, vagy utólag újra felvették német hangzású nevüket⁹¹.

De mi is volt a helyzet a Dél-Dunántúl - kiemelten a Völgység és környéke – német lakta területein a II. világháború elején, illetve milyen módon érintették a térséget a változások?

Amikor 1934. június 1.-én a hidasi lélekharangot Budapesten „megkongatták”⁹², még senki sem sejtette, hogy valójában ez nem a magyarság végét jelentette, hanem a későbbiekben éppen a Völgységben élő németiség lett a németellenes megmozdulások egyik fő célpontja⁹³.

A német ajkúak „egységének” megváltozása a Volksbund működésével kezdődött (éppen a Völgység területén voltak a Volksbund működésének központi helyei, ahová a későbbiekben a bukovinai menekültek jelentős hányadát letelepítették). Bár a magyar nacionalizmus támadása elősegítette e német nemzeti mozgalom radikalizálódását, a német tömb meggyengülését a nemzetiség két táborra szakadása idézte elő. Összecsapott a Volksbund és a magyar érzelmű tábor. (Az 1944-ben végrehajtott SS-sorozások ellenben, a németiség fizikai igénybevételekor, figyelmen kívül hagyták az érzelmi kötődések különbségeit. A volksbundisták ugyanúgy besorozásra kerültek, mint a Hűségért a Hazáért mozgalom tagjai. A front közelsége okozta lakhelyelhagyás kényszerét - első ízben - a Wehrmacht szervezte kiürítések jelentették. Az egyéni menekülésekkel együtt vonatszerelvények, szekérkaravánok indultak a németiséggel nyugat felé)⁹⁴. A hagyományos Német Birodalom-ellenesség a magyarországi németek ellen is irányult, őket is érintette, így az egyre szélsőségesebb rétegük már kizárólag a náci Németországban vélte megtalálni támaszát (2/3 része már a Volksbund mellett volt)⁹⁵.

A front áthaladásával megkezdődött hazánkban a kollektív felelősségre vonás első felvonása, a német nemzetiség „jóvátételi közmunkára” történő elhurcolása. A Tolna megyei

⁹¹ Fehér István: A magyarországi németek kitelepítése. 1945-1950. Akadémia Kiadó, Bp. 1988. 191. (továbbiakban: Fehér, 1988.)

⁹² Albert, 1983. 13-14. A Turul Szövetség magyar érzésű ifjúsága szállította Hidas községük lélekharangját a Kálvin téri református templomhoz. „Magyar feltámadást” hirdetve a német nemzetiség ellen (a magyarság jogaiért) tüntettek. A harangkongatással „eltemették” Hidas ősi magyar templomát; mert a faluban azt a sokasodó németiség nemzetiségi kultúrházzá alakította át.

⁹³ Füzes Miklós: Völgységi forgószél. Népeségi viszonyok változásai a régióban. In: A Völgység két évszázada. Szerk.: Szita László-Szöts Zoltán; Bonyhád, 1991. 33. (továbbiakban: Füzes, 1991.)

⁹⁴ Füzes, 1991. 33.

⁹⁵ Füzes Miklós: Forgószél. Be- és kitelepítések Dél-kelet Dunántúlon 1944-48 között. Pécs, 1990. 44-45. (továbbiakban: Füzes, 1990.)

Völgységi járásban is - az 1944. december 31-én közölt orosz katonai parancsnak köszönhetően - összeállított névjegyzékek alapján történtek kísérletek igénybevételre. Ezek az 1945. január 20-ai fegyverszüneti egyezmény után megszűntek, de így is a járás 25 községéből 1928 főt szállítottak a Szovjetunió különböző területeire, ahonnan az életben maradtak csak 1949 őszén térhettek vissza. (Az ez irányú adatok feltárása helytörténeti kutatások izgalmas témája lehetne!)⁹⁶. A németek deportálását GPU végezte. (A férfiakat 17-től 45-ig, a nőket 18-tól 30 éves korig hurcolták el). A „közvetlen mögöttes területek”-en történő közmunkáról szóló mozgósítási paranccsal ellentétben, a bevagonírozott németeket néhány ezer kilométerre keletre, szovjet szénbányákba, kolhozokba, szovhozokba, ipartelepekre vitték⁹⁷.

A Völgységből a Szovjetunióba hurcoltak, és 1946-48 között kitelepített németek számát az 5. melléklet táblázata tartalmazza⁹⁸: (A táblázatban Hidas község adatait nem szerepelnek, illetve láthatóan néhány község egyes vonatkozásairól nincsenek adatok. Így az összesített számok hozzávetőlegesek.)

Az 1945. március 15-én megjelent földreform 3820/1945. ME. számú rendelete, még az egyéni politikai felelősség elve alapján, „nemzethűségi vizsgálatot” írt elő. Ennek az eljárásnak már az előkészületei is nehezen indultak, az ellenállás során a németeket gyakran magyarok is támogatták. Tolna-Baranya-Somogy megyékben 34834, 16 évesnél idősebb német ajkú személyt vizsgáltak meg (ebből Volksbund vezető 9,9 %, tag 34,6 %, támogató 3,5 % volt). Végül azonban egészen más szempontok szerint hozták meg a döntést. A kollektív felelősségre vonás szellemében történt határozatok, vagyonekobjzási javaslatok már a vizsgálati eredmények elkészülte előtt megszülettek⁹⁹ (a későbbiekben látni fogjuk, hogyan történt ez a Völgységben a székelység letelepítésekor).

Egy korabeli felmérés adatai (1946. május 18.) megmutatják a Délkelet-Dunántúlon a földreform céljaira rendelkezésre álló földterületek megyénkénti megoszlását, és azt, hogy milyen nagyságúak voltak ebből a Volksbund-tagoktól elkobzott részek. Eszerint:

Baranya megyében 85076 kat. h. - ebből az elkobzott 58622 kat. h.

Somogy megyében 11231 kat. h. - ebből az elkobzott 6340 kat. h.

Tolna megyében 61329 kat. h. - ebből az elkobzott 37739 kat. h.

Összesen 157636 kat. h. - ebből az elkobzott 102701 kat. h.

Az adatok alapján sejteni lehet, hogy ezen vidéken jelentős területek álltak rendelkezésre a földreform céljaira. Az országban fellelhető ingatlanok 43,6 %-a is ezen a területen volt (a németségűtől elkobzott ingatlanoknak pedig az 50,3 %-a). Aligha meglepő, hogy ez a terület a

⁹⁶ Füzes, 1991. 34-35.

⁹⁷ Fehér, 1991. 51.

⁹⁸ Füzes, 1991. 40., 43.

⁹⁹ Füzes, 1990. 45-47.

telepítések fő célpontjává vált¹⁰⁰.

A német kitelepítés és a székely (és felvidékiek) betelepítés folyamata térségünkben Hidason kezdődött (valamelyest köthető az esemény a Kálvin téri református templom előtt „megkongatott” hidasi harang történetéhez), és nem véletlen, hogy a legnagyobb arányokat a Volksbund bölcsőjének számító településeken érte el¹⁰¹.

Összességében a magyarság inkább részvétellel szemlélte a németiség kiutasítását. A kitelepítésre kerülők közül sokan megszöktek, és magyar falvakban bujkáltak évekig, míg legálisan is munkát vállalhatnak. (Nemegyszer Németországból szöktek vissza.) Érthető, hogy adódtak súrlódások a házában még bentlakó német, és oda már behelyezett telepes között, de egymás sorsát belátva nem viselkedtek ellenségesen, gyűlölködve¹⁰². A kitelepítésre kötelezettek közül 1947-ben már számosan megszöktek, a völgyeségi adatok szerint 748 fő. A tömeges visszaszivárgás is figyelemreméltó volt¹⁰³. Bonyolította a kérdést, hogy kitelepíteni „de facto” csak azt lehetett, akit a kiküldött bizottság arra kötelezettnek nyilvánított, és felvett a névjegyzékre¹⁰⁴. Elgondolható, hogy ezekkel az eljárásokkal még tovább rombolták a családi kapcsolatokat. Sajnálatos, hogy a székelység és a felvidéki magyarok letelepítési problémájának megoldására a magyar kormány nem is keresett más alternatívát¹⁰⁵.

A Népgondozó Hivatal (a székelyek letelepítése okán hozták létre) a későbbi elkobzások és kitelepítések folyamán újabb- és újabb „földrajzi menetrendet” állított össze a Dél-Dunántúlra vonatkozólag. Ez már nem is vette figyelembe a jelentkező túltelepítési gondokat. Eszerint a következőképpen ütemezték a régió kitelepítési tervzetét:

1946. április; Tolna megye: 12000 fő,

1946. május; Tolna megye: 68000 fő, Somogy megye: 16000 fő, Baranya megye: 16000 fő¹⁰⁶.

Végül is Magyarországról összesen 213 ezer német nemzetiségű állampolgár kitelepítését hajtották végre a világháború után. Ez nem egyszerűen drámai, hanem egyenesen tragikus¹⁰⁷. Ezen belül a Völgyeségi járásban - az összesített adatok szerint - 13291 főt, Hidason 1165 főt érintett a kitelepítés, amely az 1941. évi népszámlálás adatai alapján az ottani német nemzetiségű népesség 53,5 %-át jelentette¹⁰⁸.

A német nemzetiség egy része meg tudott maradni lakóhelyén (miközben többen a kitelepítés elől menekülve elhagyták falvaikat), voltak akik évek múlva visszatértek és elkobzott házaikat is visszavásárolták. További csoportot képeztek a későbbi Kelet- és

¹⁰⁰ Füzes, 1990. 16-18.

¹⁰¹ Füzes, 1991. 38.

¹⁰² Andrásfalvy, 1972. 7.

¹⁰³ Füzes, 1991. 38.

¹⁰⁴ Füzes, 1990. 47.

¹⁰⁵ Fehér, 1991. 51.

¹⁰⁶ Tóth Ágnes: Telepítések Magyarországon 1945-1948 között. Kecskemét, 1993. 108. (továbbiakban: Tóth, 1993.)

¹⁰⁷ Fehér, 1991. 46.

¹⁰⁸ Füzes, 1991. 38.

Nyugat- Németországba kitelepítettek. De közülük tartoztak, akik útközben a megszállási zónákból menekültek tovább, és vállalták a számkivetettséget. A nagy becsben álló szülőfalvaikat a német lakók nem szívesen hagyták el¹⁰⁹.

A korábban, mintegy 88 %-nyi német ajkú népességet számláló völgyeségi tájon 1949-re németség kisebbségbe került, és bekövetkezett a német tömb fizikai és lelki megtörése is¹¹⁰.

¹⁰⁹ Füzes, 1990. 66.

¹¹⁰ Füzes, 1991. 39.

Székely falvak Tolna megyében

*„Mire idáig érkeztünk, reánk hullott még a Krisztus vére es,
annyit szenvedtünk. Méges! Hála legyen a Jóistennek,
immá itthon vagyunk, s magyarok vagyunk.”¹¹¹*

Az első székely menekültek 1944. október végén érkeztek meg Tolna megye területére. Az emberáradat nőttön-nőtt, és a községek csak korlátozottan tudtak segítségükre lenni. Az év végére szervezett segítség híján, a székely csoportok kiszolgáltatottan, védtelenül bolyongtak a hadszíntérré vált országutakon.

A földreform rendelet megjelenésével 1945. tavaszán megalakultak a falvak földigénylő bizottságai, de a politikai helyzetből fakadó bizonytalanság hatására a sváb falvakban alig akadt földre jelentkező egyén. Ekkor - március 31-én kelt jelentésében - kezdeményezte Tolna megye főispánja a székelyek letelepítését. Javaslatát megküldte a Megyei Földbirtokrendező Tanács (MT) vezetőjének¹¹². A tanács a községekben tartózkodók névjegyzékét bekérve, földet, házat, élő- és holt felszerelést tervezett biztosítani, gyors letelepítéssel. Ennek hírére kezdődött meg a Tolna megyébe való koncentrálódás. Ekkor még főleg a Dombóvári járásba érkező 195 zalai család letelepítése folyt. A völgyeségi Majos községben is otthonra találtak különböző helyekről érkezett menekültek (főleg csángó családok), és további 110 magyar család befogadását tartották lehetségesnek, hely kínálkozott csoportos letelepítés céljaira is¹¹³. Az országos tanács eközben felkérte az MT-t azon telepítésre alkalmas községek kijelölésére, amelyek a Bukovinából majd Bácskából menekített, mintegy 3800 székely család - nagyjából 14000 lélek - befogadását biztosítanák. Az Országos Földbirtokrendező Tanács (OFT) a „tolna vármegyei völgyeségi járásnak sváb lakta községeit, valamint az ezzel szomszédos területeken lévő sváb nemzetiségű községeket” irányozta elő erre a célra. A kapcsolatfelvételt segítő, a székelyek megbízottjaiként dr. Németh Kálmán esperes és Molnár Ambrus telepes gazda neveit vetették fel¹¹⁴.

A telepítés végrehajtására az a dr. Bodor György kapott megbízatást, aki április 25-én érkezett meg a helyszínre, és ott létrehozta a „Bonyhádi Telepítési Hivatalt”. Már május 29-én jelentést tett tevékenysége eredményeiről, bár eljárásai - a korabeli megítélés szerint is - nélkülöztek minden jogalapot¹¹⁵. A magát kormánybiztosnak kinevező Bodor néhány nap alatt 10 községet ürített-, és 1500 családot telepített ki. A németek kitelepítései, de a székelyek erős összetartozás-érzése is alátámasztotta a Bonyhád környéki gyülekezés tervét. Így, a zalai és

¹¹¹ Kóka Rozália: Egy asszon két vétkecskéje. Ötlet, 1989. 86.

¹¹² Tóth, 1993. 56-57.

¹¹³ Füzes, 1990. 19.

¹¹⁴ Füzes, 1991. 34-35.

¹¹⁵ Füzes, 1990. 20.

bakonyi székely csoportok is ide indultak. A „székely vármegye” szervezésének híre gyorsan terjedt¹¹⁶.

A „kormánybiztos” nem véletlenül kapta meg feladatként a székely-kérdés rendezését. Későbbi bevallása szerint, készült a küldetésre. Barátaival - köztük Kerék Mihály szociográfussal, akit később a földhivatal igazgatójának neveztek ki - Bajcsy-Zsilinszky Endre politikai környezetéhez tartozott. (Majd, Bajcsy-Zsilinszky halála után a Kisgazda Párt helyett a Parasztpártot választotta.) Bodor, maga is székely volt, ezért tartotta a telepítési politika egyik legelső teendőjének a Bácskából menekülésre kényszerült, szétszóródó székelység elhelyezését. Továbbá, kiváló „telepítési anyagnak” gondolta a székely néptöredéket. A Buda környéke, vagy Bonyhád vidéke alternatívák közül ő érvelt legaktívabban az utóbbi mellett, mint a letelepítésre legalkalmasabb zárt terület arra nézve, hogy e nép megtarthassa identitását, „a székely székely maradjon”. Így kapta meg az Országos Földhivatal megbízását, amelyet Erdei Ferenc belügyminiszter is hitelesített¹¹⁷.

A székely családok összehívása a vártnál gyorsabban sikerült, a láncszerű értesítések hatására már május közepére a Völgységbe érkezett nagy részük. A Bonyhádi Telepítési Hivatalban kellett jelentkezniük és az utasításokat megvárniuk, bár a telepítésnek kidolgozott terve nem volt. Utólag Bodor sem értette, hogy öt hét alatt hogyan sikerült oly nagy változásokat elérnie: a székelyek összegyűjtését, a helyi ellenállás letörését, a németek kiköltöztetését, a vagyonok széthordásának megakadályozását, a földek megszerzését és kiosztását (szóbeli utasítások mellett folyt a munka; sajtó, posta, közlekedés, hivatali apparátus nélkül)¹¹⁸.

Tóth Mária jegyzeteiből megtudhatjuk viszont, hogy a lengyeli Apponyi-kastélyt koncentrációs táborként használta fel a telepítési hivatal, s ennek ügye többször foglalkoztatta a Bonyhádi Nemzeti Bizottságot. Bodor a politikai rendőrségre támaszkodva különítette el a svábokat, a végrehajtás munkáját a Bund pécsi irodájában megtalált - egyébként hiányos - névlista segítette. E névsor alapján történt a terület felmérése, majd az érkező székely családok elosztására a kiürített házakba¹¹⁹. A telepítési eljárás során elkövetett törvénytelenégeket később maga Bodor is elismerte, hiszen a Volksbund vagyont igénybe venni, betelepíteni, csak a kobozási határozatokat követően, azoknak megfelelően lehetett volna. Bodor a „forradalmi” végrehajtást - többek között - azzal indokolta, hogy a legelső teendő a föld megszerzése volt és a megbízatása érvényesítésében az idő is sürgette (a Volksbund-tagok megállapítása is nagy nehézségeket okozott). Bár, a földigénylő bizottságok a

¹¹⁶ Tóth, 1993. 60.

¹¹⁷ Bodor, 1975/3. 73-76.

¹¹⁸ V. Kápolnás Mária: Ahogy a kormánybiztos látta. Bodor György visszaemlékezése a székelyek telepítésére. In: A Völgység két évszázada. Szerk.: Szita L.-Szóts Z. Bonyhád, 1991. 124-125. (továbbiakban: V. Kápolnás, 1991.)

¹¹⁹ Tóth, 1993. 60.

vagyonekbozasi javaslatokat június elejére elkészítették, azokat csak összegyűjtötték, és nem továbbították a megyei tanácshoz¹²⁰.

Bodor a „bundos” lakosság helyben hagyásával a telepítést nem tartotta végrehajthatónak, ezért is internáltatta őket Lengyelre. Őrzésüket azonban nem tudták megoldani, ezért sokan hazaszöktek. Egyesek bujkáltak, mások kérték a telepeseket, hogy házaikba visszamehessenek, szállást kaphassanak. A székelyek általában befogadták őket. A telepések az eltávolítottak ingóságainak egy részét használatra megkapták, a hivatal a többi holmit a házakba, külön szobába zárta¹²¹. Valójában az átmeneti internálással két célt értek el. Egyrészt, a visszaszökött svábok már kész helyzetet találtak, hiszen házaikban már bent éltek a székelyek. Másrészt, hogy az ingóságok, gazdasági felszerelések nem kerültek széthordásra. A régi házukba „befogadott” sváboknak viszonylagos megnyugvást jelentett, hogy ismét fedél volt a fejük felett. Ugyanakkor a nincstelenül érkezett székelységnek most már voltak eszközei a megélhetéshez, hogy újra termelő munkába álljanak. Sajátosan emberséges viszony alakult ki a két etnikum között, gyakran együtt dolgozva, együtt étkezve éltek napjaikat¹²².

A tavaszi munkák kellős közepén - gyenge őszi vetések után - történt a telepítés, a gazdaságban mégsem lett fennakadás. Lényeges volt, hogy a gazdasági munkák folyamatossága nem szakadt meg. A telepések minden megmunkálható földet hasznosítottak (volt olyan község, ahol 800 hold szántatlan földet tettek termékennyé). Természetesen nehézségek is adódtak: pl. a szétszórt parcellák tulajdonosának beazonosítása, azok gazdáinak eltitkolása, a jóvátételi beszolgáltatás kötelezettségeinek aránytalan elosztása okozott esetenként összeütközést¹²³. Ennek ellenére a telepítési bizottsághoz számos székely levél érkezett, amelyben kérték „a tisztességesnek megismert németek” mentesítését¹²⁴.

Bodor György a telepítésre kapott 2000 pengő gyors felhasználása után volksbundos terményekért fizetett- (orosz és bolgár csapatok vették igénybe) illetve kényszervágásokból bejövő pénzekből finanszírozta a további költségeket¹²⁵. Bodort, munkájában a telepések vezetőiből jelentkezett értelmiségiek; papok, tanítók, orvos segítették¹²⁶.

Mindeközben a kormány - tudomást szerezve az atrocitásokról - a társadalmi nyomás hatására, előbb pártközi értekezleten foglalkozott a bukovinai székelyek elhelyezési problémájával, majd május 28-án Bodor György megkapta a megbízatásának visszavonásáról szóló parancsot. Budapesten ezt szóban azzal egészítették ki, hogy a megkezdett községekben

¹²⁰ Bodor, 1975/3. 81-82.

¹²¹ Füzes, 1991. 35-36.

¹²² Ösy-Oberding, 1967. 188.

¹²³ Kőhegyi Mihály-Tóth Ágnes: Bodor György összefoglaló jelentése a Bonyhád környéki telepítésről. In: A völgyiség két évszázada. Szerk.: Szita L.-Szóts Z. Bonyhád 1991. 131-132. (továbbiakban: Kőhegyi-Tóth, 1991.)

¹²⁴ Ösy-Oberding, 1967. 188.

¹²⁵ V. Kápolnás, 1991. 125.

¹²⁶ Kőhegyi-Tóth, 1991. 135.

még fejezze be a földbirtok-politikai teendőket¹²⁷. Ilyen előzmények után szedték össze 25 völgyégi község kobozási javaslatait, és hagyatták azt jóvá a Megyei Földbirtokkezelő Tanáccsal. Egyértelművé vált, hogy az elfoglalt területeiről már nem lehet a székelységet kiutasítani¹²⁸. A nagy hajrá június 10-ig tartott, és a székelység egységbe foglalásának feladatát - a teljesen autonóm alapítású - a Völgyégi Telepesek Központi Szövetkezete vállalta magára. Az érdekvédelmi szerveződés beszerző- és értékesítő-, sőt kulturális feladatok megvalósítását is célul tűzte ki¹²⁹.

Bodor György az 1945. július 4-én megtartott pártközi értekezleten beszámolt a telepítések statisztikai eredményeiről, kiállt beszédében a székelyek mellett, méltatta igyekezetüket, és javaslatot tett további intézkedésekre. A székely telepítések azonban ezzel még nem fejeződtek be, annak további intézésére hozták létre a Népgondozó Hivatalt¹³⁰.

A telepítés első szakasza egy hidasi ünnepséggel zárult le. Ebbe a községbe telepítették le a bukovinai székelység református részét, az andrásfalvi 120 családot. Az idetelepítés nem volt véletlen, ugyanis régen ez a hely virágzó református egyházközség volt (emlékezzünk az 1934-ben bezárt templom történetére, melynek hatására a Kálvin térre szállított harangocskával „üzent a Dunántúl”). A régi templomot újra kinyitották, és miközben felcsendült a Himnusz, nagy lelkesedéssel vette azt birtokba a székelység¹³¹.

A bukovinai öt székely faluból a Dél-kelet Dunántúlra letelepültek területi elhelyezkedését a 4.2. melléklet szemlélteti¹³²(a terület beazonosításában segít a 4. melléklet).

Már Bodornak is gondot jelentett a székelyek vándorlása, de az igazi kálvária még nem ért véget. A konszolidáció bekövetkeztéig még számos helyről tovább költöztek, lakóhelyet változtattak (igyekeztek mind közelebb kerülni hozzátartozóikhoz, falubelijeikhez), amit a Népgondozó Hivatal is nehezen tudott követni¹³³. A bukovinaiakat erősítette még a vidékre érkezett, hozzájuk csatlakozott 702 erdélyi család (az állandó kapcsolatot fenntartó dévaiakkal)¹³⁴, illetve 141 moldvai csángó magyar család, akik még a vándorlás során keveredtek közéjük. Itt, az új helyen a németység gazdagon építkezett, gyakoriak voltak a 4-5 szobás házak, az udvarokon tágas gazdasági épületekkel, kerttel, gyümölcsösökkel¹³⁵.

A Népgondozó Hivatal a bukovinai székelyeket már Baranya német lakta falvaiba telepítette, hiszen Bodor a Tolna megyei lehetőségeket kiaknázta. A még mozgásban lévőknek

¹²⁷ Tóth, 1993. 61-62.

¹²⁸ Bodor György: Székely honfoglalás 1945-ben 2.rész In: Forrás 1975/4. 64. (továbbiakban: Bodor, 1975/4.)

¹²⁹ Földi, 1987. 42.

¹³⁰ Füzes, 1991. 36.

¹³¹ Bodor, 1975/4. 67.

¹³² Csupor, 1987. 145.

¹³³ Füzes, 1990. 21.

¹³⁴ Lásd a 12. oldalon tett utalást, miszerint az egykor Bukovinából Erdélybe – Déva környékére – áttelepültek egy része, a dunántúli telepítések hírére elhagyva lakóhelyét, csatlakozott rokonságához.

¹³⁵ Ösy-Oberding, 1967. 188.

már nem adódott lehetősége arra, hogy ismerősei körébe kerülhessen, így jutottak délebbre¹³⁶. (A Népgondozó Hivatal telepítési eljárásai egyébként meglehetősen igazodtak a Bodor-féle formákhoz, javaslatokhoz.) A Bácskából menekültek egy csoportja a késői indulás következtében 1944. őszén Jugoszláviában rekedt. Az innen érkező menekülteket végül Bács-Bodrog megyében helyezték el, ez három települést érintett; Csátalját, Garát, Vaskútot¹³⁷.

A Dunántúl déli részére máshonnan is érkeztek telepesek a székelyeken kívül. Felvidékről 4573 család 17356 fővel, de jöttek Horvátországból, Erdélyből és Moldvából, sőt az országon belülről is¹³⁸.

A bukovinai székelyek telepítési helyzetét 1947 júniusában a 6. melléklet táblázata megyénként összesítve szemlélteti¹³⁹.

Az 1949. januári népszámlálás adatai szerint a Völgységi járás lakosság összetétele - becslésekre is támaszkodva - a következőképpen nézett ki:

10000 német, 12000 székely, 6000 telepes, 3500 felvidéki magyar, 7100 helyben maradt. Ez összesen: 37600 főt jelentett¹⁴⁰.

A „Bodor-féle népességcsere” feltárt eseménysorait követően a politikai viszonyokkal (külső nyomás is) társult túlnépesedés hatására - lásd a későbbi letelepítéseket Baranyában és Bácsban - történtek még további német kitelepítések. A rossz kül- és belpolitikai döntések láncreakciót idéztek elő, csoportok szenvedéseit okozva, amelyeknek minden résztvevője eszközül szolgált a mindenkori hatalmaknak, és vált kiszolgáltatottá az események sodrában.

A sors fintorának tűnhet, hogy a magyarországi németek elvesztették ugyan vagyonukat, de ezzel, talán mindenkori terheiket is. (Még lehet, az újrakezdéshez is nagyobb eséllyel foghattak hozzá.) A székelység pedig - immár negyedik honfoglalása során - kapott egy újabb lehetőséget, de innentől kezdve a diktatúra kötelékének függőségébe került, és így több választási lehetősége már nem adódott helyzete megoldására¹⁴¹.

Beilleszkedés, integráció, hagyományőrzés

*„...mert egy kicsit bépiszkolták nevünköt,
de idővel bébizonyítjuk, hogy ezek rágalmak voltak*

¹³⁶ Füzes, 1990. 21-22.

¹³⁷ Tóth, 1993. 64-65.

¹³⁸ Füzes, 1990. 42-43.

¹³⁹ Földi, 1987. 45-47

¹⁴⁰ Füzes, 1991. 39.

¹⁴¹ Füzes, 1990. 64.

Gyakoriak voltak az összeköltözések, a rátelepítések. Voltak olyan családok, ahol kölcsönösen tudták tolerálni egymást, győzött az emberség. Lőrincz Imre „honfoglalása” - a helyzet visszásságával együtt - viszonylag egyszerűen zajlott, amikor, a kiutalási papírral, bement a majosi német házigazdához:

„...Hogy gondolom, ez a ház és a sok gazdasági épület a földből nőtt ki?
...Én tudom, milyen keserves házat építeni, mert én is sokat kínlódtam,
amíg felépült a bácskai házam, és pillanatok alatt ott kellett hagyni.
Erről mi nem tehetünk, ha így hozta a sors.
...Akkor az asszony, Kati néni, sírva fakadt... Én sem álltam meg sírás nélkül.
Erre azt mondja Henrik bácsi, akkor költözzenek be.”¹⁴³

A székelyek dunántúli megtelepedése természetesen több nehézséggel járt, egyáltalán nem volt zökkenőmentes. 1945. sorsfordító esztendő volt, gyökeres változást eredményeztek a politikai, társadalmi, gazdasági folyamatok. A beilleszkedés problémái több forrásból táplálkoztak s bár változásokhoz való idomulásban a bukovinaiak hajlandóságot mutattak, a bizonytalan körülmények rányomták bélyegüket további életükre és évtizedeket kellett még várniuk a megnyugvásra¹⁴⁴.

A telepítés a vidék néprajzi térképét gyökeresen átalakította. Az itteni magyarok és németek két évszázadon keresztül együtt éltek (Mária Terézia idején érkezett ide a német hospesek jelentős része), s abból, hogy a helybeliek részvétellel viselkedtek a németek iránt, azok kitelepítése folyamán, következett, hogy nagy előítélettel, sőt, lenézéssel fogadták a „csángókat”. Ezen általánossá vált elnevezés alá - az idő folyamán - a „felvidéki- vagy tiszántúli csángó” telepések is beletartoztak¹⁴⁵, az őslakók viseletükért, beszédükért is csúfolták a székely jövevényeket¹⁴⁶. A félelmek mélyén gyűlő indulatok a bukovinai székelyek ellen fordultak, akik szétfeszítették az itteni kereteket, megbontották a vidék zártságát. E konfliktusok évtizedekre meghatározták az együttélés körülményeit¹⁴⁷. (Magyarországi mércével mérve is jelentősek voltak e térség etnikumai között feszülő nézetkülönbségek, melyek még sokáig rányomták bélyegüket az együttélésre. Azonban a „legújabb” generációk már alig érzékelnek ilyenfajta ellentéteket, hiszen azok, az idő folyamán már eltűntek, feloldódtak.)

Az első együtt töltött évek még a helyezkedéssel, megállapodással teltek. A különböző

¹⁴² Albert 1983. 9. Gáspár Simon Antal gondolatai.

¹⁴³ Lőrincz, 1986. 615-616.

¹⁴⁴ Fűzes, 1990. 65.

¹⁴⁵ Andrásfalvy, 1972. 8.

¹⁴⁶ Ósy-Oberding, 1967. 190.

¹⁴⁷ Csupor, 1979. 62.

származású telepések valamelyest eltérően viselkedtek. Igaz, hogy a székelyek sem érezték magukat otthon - inkább csak a 60-as évektől kezdték meg az új lakóházaik gondozását -, aránylag ők maradtak meg legnagyobb számban a telepítésük helyén, ők bizonyultak a legállhatatosabbaknak¹⁴⁸. Hosszú ideig bizonytalannak érezte új lakhelyét a székelyek jelentős része. (Bácskában egyszer már beköltöztek a dobrovoljácok helyére, és most is mások házait vették birtokba.) A német kitelepítés viszonylagos megnyugvást jelentett ugyan, de a birtokviszonyok (tétesítés) csak az ötvenes évek derekán rendeződtek, ekkor készültek el a telekkönyvek. Az esetleges további menekülésekre gondolván, még több helyen megtartották a szekerekhez készített ponyvákat. Az idegen világban, a német gazda házában, kezdetben úgy éltek, mint valami átutazók¹⁴⁹. Már Ortutay Gyula is kifejtette tanulmányában, hogy a székely vándorlás, a szervezetlen „futás”, a bukovinaiaknál jellegében emlékeztet - a már történelminek mondható - hontalansági, gyökértelenségi érzésükből fakadó állandó készenlétre. Nem is egy család, mozgatható holmijait összecsomagolva, azt, a „nagy futásra” készen tartotta. A magyar élethez való kapcsolódásuk alapján számukra merőben mások a megtelepedés formái, a „gyökeret verés” szemlélete¹⁵⁰.

Az ellenállás a telepések elleni hírterjesztésben is megmutatkozott. Nagymértékben rontották megítélésüket a magukkal hozott trachomás betegségek is. Ez a fertőző „kereszt”, amelyet még Bukovinából cipeltek idáig (bácskai telepeiken is igyekeztek eltitkolni), valószínűleg a hosszú vándorlás és az alapvető higiéniai feltételek hiánya miatt terjedt el közöttük. A ma már csak hírből ismert trachoma szemgyulladással jár, a kötőhártya szemölcsösödése végül vakságig fajulhat¹⁵¹. Letelepedésüket követően e kellemetlen betegségből sok évi orvosi kezeléssel sikerült csak kigyógyulniuk, és a jövő generációit már teljesen tünetmentessé tenni. Ez nem volt könnyű feladat, hiszen abban az időben az egész települési területen akadozott az orvosi ellátás, és pl. zöldkeresztes intézmény is csak egyetlen egy volt¹⁵².

Gyorsan elterjedt az is, hogy a „csángók” lusták, nem akarnak dolgozni. Azt hangoztatták a helybeliek, hogy a székelyek a németek hátrahagyott hagyatékait felélve vándorolnak egyik helyről a másikra¹⁵³. Az a vád is érte őket, hogy nem értenek a gazdálkodáshoz, és nem veszik fel a versenyt a környék gazdáival. Kétségtelen, hogy az új környezetbe csöppenve „aklimatizálódásra” volt szükség. A zöldség- és gyümölcsstermesztésben élen jártak Bukovinában, Bácskában tanultak a mezőgazdaság újabb technológiáiból, de tény, hogy a

¹⁴⁸ Andrásfalvy, 1972. 8-9.

¹⁴⁹ Csupor, 1979. 65.

¹⁵⁰ Ortutay Gyula: A mai magyar belső vándorlás és a néprajzi kutatás. In: Két előadás. Egyetemi Nyomda Bp. 1947. 55. (továbbiakban: Ortutay, 1947.)

¹⁵¹ Albert, 1983. 430-432.

¹⁵² Kőhegyi-Tóth, 1991. 138.

¹⁵³ Andrásfalvy, 1973. 14.

tejgazdálkodást és a szőlőtermesztést nem ismerték úgy, mint a németek¹⁵⁴.

Tejgazdaságáról országszerte ismert volt az itteni német lakosság, de az állatállományban mutatkozott a háború okozta veszteség. A tejtermelési problémákat fokozta a gazdaudvarok kettős lakottsága (egyrészt az internálásból visszaszivárgott és befogadott németekkel, másrészt - főleg a telepítés második szakaszában jellemző - a hely szűke miatti, rátelepítéseknek köszönhetően lakhatott egy fedél alatt a német és a székely)¹⁵⁵. A piaci tejtermelés szinte megbénult, hiszen kezdetben a székelyek is, gazdálkodásuk során elsődlegesen önellátásra törekedtek. Az istállózó szarvasmarhatartás völgyeségi színvonalára való átállás, annak átvétele, nem ment egyik napról a másikra, a 150 éves múltú vöröstarka tenyészanyagának szinten tartása, kezelése is nehéz „örökségnek” bizonyult. A célgépek rendszerszerű használatában (szecskázó, morzsoló, répaszeletelő), a tejkezelés- és feldolgozás szervezettségének megismerésében, akárcsak a direkt termős szőlőtermelés fortélyainak elsajátításában, segített a németek ezeréves tapasztalata¹⁵⁶. Domokos Ferenc hadikfalvi székely 1986-os visszaemlékezései alapján Füzes Miklós feljegyzései is megerősítik azt a tényt, hogy a fejlettebb német gazdálkodásból tagadhatatlanul nagyon sokat „loptak, lestek” el a betelepültek¹⁵⁷.

A szakirodalom rendszerint egy bizonyos székely konzervativizmusról beszél - amit a társadalom szerves maradiságnak, a néprajzkutatók különleges hagyományőrzésnek neveznek -, amikor a székelyek mentalitásából fakadó, erős közösségi szellem előkerül¹⁵⁸. Ők a tömérdek megpróbáltatást szinte biblikus hittel (mintha, már-már természetes állapotnak tekintették volna) viselték. A bukovinai székelyeket kemény fából faragták, de amire letelepedtek, mintha megcsappant volna az a hatalmas erő, ami idáig elvezette, éltette őket. A mezőgazdaságban összeállt kaláka ugyan újra működött a völgyeségi határokon, de az érezhető, általános bizalmatlanság - politikai türelmetlenség is -, növekvő ellenszenvet táplált a székelyekkel szemben. Valahogy a bukovinaiak vallásos, erősen érzelemittas magatartása is kezdett egyre idegesítőbb lenni a környezetükben élő közösségeknek¹⁵⁹.

Bodor György nagyon jól látta, hogy a székelységet sem gazdasági, sem kulturális szempontból nem szabad magára hagyni. Az önálló székely vármegye terve utópiának bizonyult, de a közösség védelmére létrehozták a Völgyeségi Telepesek Központi Szövetségét. A „mi”-tudatra alapozva - a bonyhádi Hónig-féle kastélyban tartott alakuló gyűlésen - jött létre az intézmény, a helyszín lett - a későbbiekben - az úgynevezett Székely Ház¹⁶⁰. A szövetkezet birtokba vett egy 150 holdas, kiosztatlanul maradt birtokot Tabód határában, és

¹⁵⁴ Kőhegyi-Tóth, 1991. 133.

¹⁵⁵ Ösy-Oberding, 1967. 191.

¹⁵⁶ Csupor, 1979. 63-64.

¹⁵⁷ Füzes, 1990. 80.

¹⁵⁸ Andrásfalvy, 1973. 8.

¹⁵⁹ Csupor, 1979. 63-65.

¹⁶⁰ Albert, 1983. 445-447.

megindult a közös művelés (abban az időben talán, az első társasművelés alatt álló birtok volt ez). De a fordulat évében, 1948. májusában megszűnt a szövetkezet, hogy utat nyisson a későbbi új formáknak; a földműves szövetkezeteknek, a mezőgazdasági termelőszövetkezeteknek¹⁶¹.

Kulturális szervezet megalakulása követte a gazdaságát. A völgyesség legnépesebb székely lakta településén, Tevelen, megalapították a Kőrösi Csoma Sándor Székely Tanintézetet¹⁶². Földi István igazgatósága alatt 1946. július 13-ával indult a gimnázium működése, amely - az értelmiségiekben szükölködő - a székely réteg jó képességű, szorgalmas tanulói számára biztosított képzést. A székely gyerekek közül községenként évente, átlagban 2-2 tanulónak kívántak lehetőséget adni beiskolázásra. A külön gazdasággal (36 hold föld, állatállomány) rendelkező és jól működő intézetet 1949-ben váratlanul bezárták¹⁶³. A teveli székely internátusra pedig nagy szükség lett volna, hiszen diplomás, értelmiségi - a papokon és tanítókon kívül - nem akadt a székelyek között. (A lakosság jelentős része csak a saját nevét tudta leírni.)

Kiválasztottam négy jelentősebb völgyégi székely települést. Földi Imre adatai alapján, a *7. melléklet* segítségével megfigyelhetjük e falvakban az 1945-ös helyzetet, illetve azt, hogy az 1963. évi felmérés adatai alapján hogyan változtak az iskolázottság mutatói¹⁶⁴

Megjegyzés: Feltűnő, hogy két évtized alatt az iparosok száma megsokszorozódott. A felsőbb iskolákban tanulók számában is jelentős az előrelépés, hiszen ebben a tekintetben a „nulláról indultak”(az egész magyar társadalomra jellemző tendenciát követte ezzel a megtelepült székelység).

A Völgyesség az Észak-Mecsek lábánál nyílt bányák (Hidas, Nagymányok, Máza, Szászvár) vonzaskörzetébe tartozott. Óriási lendülettel fejlődött itt a bányászat a világháború után. A székelység ellenben - a Hidason letelepítettek kivéve - a legkésőbb jelentkezett munkára a bányák fölveteli irodáiban¹⁶⁵. Történt ez azért, mert a kitelepítések után a németek azon csoportjai maradtak itthon, akik a népgazdaság érdekében kivételezett bányászok voltak. Ráadásul a németek belső vándorlással rövid idő alatt odaköltöztek, ahol több munkalehetőséghez jutottak. Így kerültek Szászvárra, Mányokra, Bonyhádra, illetve a nagyobb városokba. A földjüktől megfosztott németek ipari vállalatok alkalmazottai lettek, és az 1940-es évek végén, valamint az 50-es években a különböző hivatalok, állami gazdaságok törzsgárdáit is ők alkották¹⁶⁶. A társadalmi-gazdasági változások így a régióban sajátos feltételek szerint zajlottak. Miközben a székelyek a földjeiket féltették, a környék gyáraiban,

¹⁶¹ Ösy-Oberding, 1967. 191.

¹⁶² Albert, 1983. 448.

¹⁶³ Szauer János: Fejezetek Tevel történetéből. Tevel, 2003. 91-93.

¹⁶⁴ Földi, 1987. 48-49.

¹⁶⁵ Csupor, 1987. 217.

¹⁶⁶ Andrásfalvy, 1972. 7-8.

bányáiban, a szolgáltatásokban a német származásúak lettek az elnökök, a kis- és nagy vezetők, művezetők, brigádvezetők. A németiség lett az iparosodás első vonalbeli munkaerő-tartaléka is. Nem meglepő, hogy amikor a telepések is munkát kerestek a gyárakban, bányákban, mindenütt német származásúak ültek a legjobb pozíciókban¹⁶⁷. Az 1959-ben megindított tömeges kollektivizálások a bukovinaiak tömbjét nagyrészt mezőgazdaságban találták. Még az 1964-es hidasi bányászfalu adatai is azt mutatják, hogy bár a bánya fizikai dolgozóinak több mint a fele székely, a vezető beosztásúak közül 20 németre csak 8 székely jutott, és az adminisztráción 4 német mellett mindössze 2 fő székely ült¹⁶⁸.

A 8. melléklet térképe az etnikumok megoszlását - a lélekszám függvényében kiemelt - kördiagrammok segítségével mutatja be. Az 1967-es becslés a bányák vonzáskörzetét szemlélteti¹⁶⁹.

A 60-as évekre valamelyes rendeződött a helyzet. A második téészesítés „egységesítette” a tulajdonviszonyokat, és úgy tűnt, hogy a székely ember biztonságérzete is javult (legalábbis úgy érezhette, hogy valamelyest törődnek vele). Forrai Ibolya úgy véli, hogy a székelyek dunántúli integrációja igazából innentől indult, ehhez az eseményhez köthető: „...elkezdtek tervezni, építeni, hosszabb távra berendezkedni”¹⁷⁰. Történt ez azzal együtt, hogy ekkorra mintha megfélemedezett volna a társadalom a bukovinaiakról. Ugyanis hátrányos helyzetük minden jellemzője tartósult¹⁷¹. S bár az állatszámítások akkori eredményei lényeges különbséget nem mutattak székely-német-felvidéki között - az életmódban, átrendeződésben jelentkező különbségek terén -, a családok mozgósítható tartalékaiban komoly eltérések rejlettek¹⁷².

A letelepített székelyek (az erdélyi részekről „leszakadtakkal”) utoljára, nagyobb tömegben, a termelőszövetkezetek szervezése idején hagyták el otthonukat. Ebben az időszakban főként Budapest környékére vándoroltak, sokan a gyorsan terjeszkedő Érdre költöztek¹⁷³. A „társadalmisítás elmélyítése” a 70-es évek közepére némileg az ellentétek enyhülését is meghozta. Érdekes azonban megjegyezni - mint azt Domokos Ferenc szavai is alátámasztják -, hogy a székelyeknek nem nagyon akaródzott bemenni a téészekbe¹⁷⁴. A szervezésben a németek jártak elől, mégis a völgyeségi téészek tömegeit a székelyek alkották, ők élték át legnagyobb számban azokat a lélektani terheket is (az eddigi adózások után), amik a gyökeres tulajdon- és munkaszervezet változásaival jártak¹⁷⁵.

A székelyek legbensőbb életének egyetlen szervezője mindenkor a család volt. A

¹⁶⁷ Csupor, 1979. 65.

¹⁶⁸ Csupor, 1987. 227., 218.

¹⁶⁹ Andrásfalvy, 1972. 10.

¹⁷⁰ Forrai Ibolya: Népi írásbeliség a bukovinai székelyeknél Bp., 1987. 30. (tovább.: Forrai, 1987.)

¹⁷¹ Csupor, 1979. 65.

¹⁷² Csupor, 1987. 227.

¹⁷³ Andrásfalvy, 1972. 9.

¹⁷⁴ Füzes, 1990. 66., 81.

¹⁷⁵ Csupor, 1987. 227.

sokgyermekes családszerkezet, az „átmeneti” önellátó háztartás, a minimálisra visszafogott fogyasztás egyfajta kolonccá vált a jövőbe vezető úton. Az integráció előrehaladtával a hagyományos életmód felbomlásának folyamata is felgyorsult. Többen már az iparban kezdtek dolgozni, bejártak a városba. Ők lettek a bonyhádi cipő- és a zománcgyár betanított munkásai, de ők maradtak (a bányák bezárásáig) a hajnali bányászbuszok utasai is¹⁷⁶. A nők is kénytelenek voltak munkát vállalni, így munkába állásukkal felborult a régi, patriarchális családmodell. A bukovinai székelyek körében is megjelent a válás intézménye, sőt, „a tőlük eddig teljesen idegen” öngyilkosságok esetei is előfordultak, ami a térségre korábban már jellemző volt¹⁷⁷. Érdekes módon - a többi telepés jóval zárkózottabb lévén - vegyes házasságok először a székelyek és a németek között indultak meg¹⁷⁸, ez a tendencia (különösen a rendszerváltás után) tovább erősödött.

Azóta, a kiöregedett nemzedékek helyén olyan generációk állnak, akik már teljesen hátat fordítottak az eddigi életüknek. Kultúrájuk városiasodott. Elhagyták népviseletüket, székelyes beszédmodoruk idomult, és sokan (sajnos) azt is letagadják, hogy székelyek¹⁷⁹. Ez némileg érthető, hiszen - bár az idősebbek ragaszkodnak szokásaikhoz, hagyományaikhoz, és sokan szeretnék, hogy a Kárpátokon túli, régi élet számos sztereotípiája, értéke, fordulata fennmaradjon¹⁸⁰-, a Dunántúl más kultúrkör, más társadalom, mint Bukovina. Az első időkben még lenézték őket, és sokáig küszködniük kellett az előítéletek miatt, az attól való megszabadulásért¹⁸¹.

Forrai Ibolya alapvetően három nemzedéket különböztetett meg, még 1987-ben írt munkájában, aszerint, hogy a székely öntudat miként változott a köztudatban:

- „- a 60-80 évesek ragaszkodnak a megszokott formához, bár sok esetben elhomályosult vagy hitelét veszítette a tartalom. Az ő emlékezetükben élnek a gyakorlatból kikopott szokások is.
- a 40-50 évesek nemzedékénél már érezhetően erősebb mértékben befolyásolja az életmód változása a szokások életét: tartalmi és formai elszegényedést eredményezett.
- a fiatalabb generációknál (20-30 évesek) a szokások, hiedelmek gyakorlásának célja, jelentősége - ellentétes tapasztalati, érzelmi és értelmi tényekkel kerülve szembe - háttérbe szorult. Ez a szokások, szokáselemek megszűnéséhez vezetett.”¹⁸²

A jellemzésekből látszik, hogy a székelység asszimilálódott(-ik) környezetéhez, a mai életrendhez. Úgy tűnik lassan teljesen feledésbe mennek dalaik, meséik, népi szokásaik, és azokat csak az etnográfia és folklór korábban összegyűjtött anyagai őrzik¹⁸³. Vagy mégsem?!

¹⁷⁶ Csupor, 1979. 67.

¹⁷⁷ Albert, 1983. 437-439.

¹⁷⁸ Andrásfalvy, 1972. 9.

¹⁷⁹ Ösy-Oberding, 1967. 192.

¹⁸⁰ Csupor, 1979. 67.

¹⁸¹ Ösy-Oberding, 1967. 192.

¹⁸² Forrai, 1987. 31-32.

¹⁸³ Ösy-Oberding, 1967. 192.

A művelődés, hagyományörzés ügyét olyan személyek szolgálták, mint Tamás Menyhért (könyveivel) vagy Sebestyén Ádám (népszokásokat bemutató együtteseivel). A művelődés igénye is egyre nőtt, így a törekvések nem voltak hasztalanok¹⁸⁴.

1969-ben a Magyar Televízió műsorára tűzte a kakasdiak (andrásfalvi székelyek) betlehemes játékát (emlékezetes az a „bizonyos” Röpülj páva tévés vetélkedő sorozat, amelyet az „andrásfalviak” meg is nyertek). A médiában való szereplések (a sikerek) a már-már elfeledett hagyományoknak, a feltörő büszkeségnek, az öntudatnak hatalmas lökést adtak. Elindult egy sajátos identitáskeresés, amelyből a fiatal nemzedékek is kivették részüket. Először még csak egy-egy felállított székelykapu jelezte a környékre (Völgység) látogatóknak, hogy a területen kik is élnek. Némely - ügyes kezű, idősebb székely bácsi által faragott remekmű - székelykapu az idáig szunnyadozó emlékeket, az ősök tiszteletét, a már-már teljesen elszakadt szálakat kívánta „demonstrálni”, szimbolizálni. A székelykapu „dísz az életnek”¹⁸⁵.

Az 1970-es évektől felerősödő folklór mozgalmaknak köszönhetően egyre több - Bukovinából áttelepült - székely hagyományörző közösség, népdalkör alakult (Izmény, Kéty Érd, Tevel...) és állította ismét „színpadra” a székely táncokat, vagy a székely csobányolást¹⁸⁶. Ez a gyönyörű, karácsonyi (kalendáris) népszokás napjainkban újra reneszánszát éli, akárcsak a „székely lakodalmas”. A számos egyesület soraiban említést érdemel a Sebestyén Ádám nevét viselő kakasdi székely társulat. A teveli Székelykör mellett a Teveli Fiatalok Egyesülete fémjelzi az új generációk aktivitását (ők 2008-ban is bemutatják a hagyományos székely lakodalmast). Az izményi Székely Népi Együttes hagyományörző „forgatókönyvé”-nek minden egyes székely népszokást bemutató játéka arany minősítést szerzett. És ne feledkezzünk meg az Érdén működő - Kóka Rozália vezette - Bukovinai Székely Népdalkörrel sem, akik a Völgységtől távolabb ápolják a népi kincseket.

A 9. melléklet egy székelykaput és a „csobányolás” egyik jelenetét szemlélteti.

A székely lakta községek „egészséges” rivalizálásának is köszönhetően, a kulturális mozgalmak terjedésével - főleg a rendszerváltás óta - hagyományosan megrendezik a bukovinai székelyek nemzetközi találkozóit is. Az évente ismétlődő többnapos és színvonalas rendezvényen a környező országok Bukovinából származó székely, illetve különböző

¹⁸⁴ Balás Gábor: Kezdeményezők, kezdeményezések. In: A székely művelődés évszázadai. Szerk.: Balás Gábor; Panoráma Kiadó Bp. 1988. 63.

¹⁸⁵ Forrai Ibolya: Székelykapu. In: A székely művelődés évszázadai. Szerk.: Balás Gábor; Panoráma K. Bp. 1988. 91-92.

A székelykapu galambúgos nagykapuból és kiskapuból (vagy csak nagykapuból) áll, földel alá foglalva, faragásokkal, újabban festéssel. (Applikált motívum díszei – nap, hold, csillagok, tulipán, szegfű, liliom gyöngyvirág, csiga, csésze, rozetta, taréj, inda, kígyó, sárkány, galamb, búbos banka).

¹⁸⁶ Kóka Rozália: Hadikfalvi betlehemes. Fekete Sas Kiadó, Bp. 2002. 9. (13-17.)

„Csobány” = pásztor, így a „csobányolás” = pásztorjáték.

(Az 1970-es „kétyi csobányos” szövegét Forrai Ibolya, míg dallamát Kóka Rozália gyűjtötte, és az érdi népdalkör újította meg. Kóka Rozália 2002-es kiadványa - Hadikfalvi betlehemes - részletezi a pásztorjáték menetét).

etnikumhoz tartozó csoportjai képviseltetik magukat. Többször volt már Bonyhád is „házigazdája” a tartalmas előadásokból álló „seregszemlének”.

A *10. melléklet* a bukovinai székely társulatok országos listáját tartalmazza (a felsorolásban hazánkon kívüli székelykörök is szerepelnek)¹⁸⁷.

A bukovinai székely leszármazottak különféle hagyományörző játéka, népi tánca, mindig meleg fogadtatásra számíthat. A szép hagyományok, a régi népszokások sora a székelység sorsát és tradícióit is példázza. Örömteli, hogy nem vesztek el teljesen - a több évtizedre „elfeledett” - sajátos népi kultúrájuk töredékei, és remélhetőleg az utókornak is továbbadják majd őseik örökségét.

Befejezés

Számtalanszor leírták, elmondták már, hogy a kisebbségben élő népcsoportok, csakis úgy maradhatnak fenn, ha vallásukat, anyanyelvüket, hagyományos kultúrájukat ápolják, és az ezekhez való kötődésük mindannyiuk számára teljesen természetes, akár a lélegzetvétel.

A bukovinai székelyek története 1764. elejéig nyúlik vissza, és „kálváriájuk” vége az 1945-ös dunántúli letelepítésükhöz köthető, ahol is most már „végleges” otthonra leltek. Sajátos történelmük (minden epizód egy újabb helyszín) végét azonban nehéz lenne meghatározni. A bukovinai „öt falu” székelyei szétszóródtak, csak kisebb közösségekben élnek. A sokat szenvedett székelység egykori történelme már összefonódni látszik magyarországi történetével, generációi beolvadtak a magyarságba. Az ezredfordulóra a társadalmi- és kulturális értékek jelentős része is a „magyarságéval” közössé vált. Ugyanakkor napjainkban biztató kísérletek történtek „örökségeik” életben tartására. Talán a „próbálkozások” nem lesznek kérészéletűnek.

¹⁸⁷ A bukovinai székelyek országos szövetsége - www.igyuk.hu/altalunkkezeltoldalok/bukovina/index_sz.htm

Felhasznált irodalom

Albert Gábor: *Emelt fővel - Magyarország felfedezése sorozat* (Szépirod. K.kiadó, Bp. 1983.)

Andrásfalvy Bertalan: *A bukovinai székelyek kultúrájáról* In: Népi kultúra népi társadalom főszerk.: Ortutay Gyula (Akadémia Kiadó, Bp.1973.)

Andrásfalvy Bertalan: *Néprajzi jellegzetességek az észak-mecseki bányavidék gazdasági életében - Különnyomat a MTA Dunántúli Tudományos Intézetnek „Az észak-mecseki bányavidék regionális vizsgálata” című kötetből* (Bp. 1972.)

Balás Gábor: *Kezdeményezők, kezdeményezések* In: A székely Művelődés évszázadai; szerk: Balás Gábor (Panoráma Kiadó, Bp. 1988.)

Belényesi Márta: *Kultúra és tánc a bukovinai székelyeknél* (Akadémia Kiadó, Bp. 1958.)

Bodor György: *Székely honfoglalás 1945-ben* In: Forrás 1975/3-4. (I.-II. rész)

Csupor Tibor: *Bukovinaiak* In: Valóság 1979/5.

Csupor Tibor: *Mikor Csíkból elindultam - Magyarország felfedezése sorozat* (Szépirod. Kk.

Bp. 1987.)

Fehér István: *A magyarországi németek kitelepítése 1945-1950* (Akadémia Kiadó, Bp. 1958.)

Fehér István: *A magyarországi németek kitelepítésének nemzetközi és hazai összefüggései*
In: *A Völgyesség két évszázada*; szerk.: Szita László-Szőts Zoltán (Bonyhád, 1991.)

Foki Ibolya-Solymár Imre-Szőts Zoltán: *Források a bukovinai székelyek történetének tanulmányozásához* (Babits Kiadó, Szekszárd, 2000.)

Forrai Ibolya: *Népi írásbeliség a bukovinai székelyeknél* (Bp. 1987.)

Forrai Ibolya: *Székelykapu* In: *A székely művelődés évszázadai*; szerk.: Balás Gábor (Panoráma Kiadó, Bp. 1988.)

Földi István: *Mádéfalvától a Dunántúlig* (Szekszárd, 1987.)

Füzes Miklós: *Forgószél. Be- és kitelepítések Dél-kelet Dunántúlon 1944-48 között* (Pécs, 1990.)

Füzes Miklós: *Völgyégi forgószél. Népeségi viszonyok változásai a régióban*
In: *A Völgyesség két évszázada*; szerk.: Szita László-Szőts Zoltán (Bonyhád, 1991.)

Gombos György: *Bukovinai székelyek letelepítése Bácskában* In: *Láthatár 1941/8.*

Kóka Rozália: *Egy asszon vétkecskéje* (Ötlet, 1989.)

Kóka Rozália: *Hadikfalvi betlehemes* (Fekete Sas Kiadó, Bp. 2002.)

Kőhegyi Mihály-Tóth Ágnes: *Bodor György összefoglaló jelentése a Bonyhád környéki telepítésről* In: *A Völgyesség két évszázada*; szerk.: Szita L.- Szőts Z. (Bonyhád, 1991.)

Lőrincz Imre: *A bukovinai Istensegítstől a völgyégi Majosig - Tények és tanúk sorozat* (Magvető Kk. Bp. 1986.)

Ortutay Gyula: *A mai magyar belső vándorlás és a néprajzi kutatás* In: *Két előadás* (Egyetemi Nyomda, Bp. 1947.)

Ösy-Oberding József: *A bukovinai székelyek letelepítése a Dunántúlon* In: *Agrártörténeti szemle 1967/1-2. (IX. évfoly.)*

Sajti Enikő: *Székely telepítés és nemzetiségpolitika Bácskában-1941 - Nemzetis. Füzetek 6.; sorozatszerk.: Kővágó László* (Akadémia Kiadó, Bp. 1984.)

Sebestyén Ádám: *A bukovinai andrásfalvi székelyek élete és története Mádéfalvától napjainkig* (Szekszárd, 1972.)

Sebestyén Ádám: *A bukovinai székelység tegnap és ma* (Szekszárd, 1989.)

Szauer János: *Fejezetek Tevel történetéből* (Tevel, 2003.)

Szabados Mihály: *Egy telepítés tanulságai* In: *Magyar Szemle 1941/3.*

Tóth Ágnes: *Telepítések Magyarországon 1945-1948 között* (Kecskemét, 1993.)

V. Kápolnás Mária: *Ahogy a kormánybiztos látta. Bodor György visszaemlékezése a székelyek telepítésére* In: *A Völgyesség két évszázada*; szerk.: Szita- Szóts (Bonyhád, 1991.)

A Pallas Nagy Lexikona (*Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Bp. 1895.*)

Bukovinai Székelyek Országos Szövetsége -
www.igyuk.hu/altalunkkezeltoldalok/bukovina/index_sz.htm

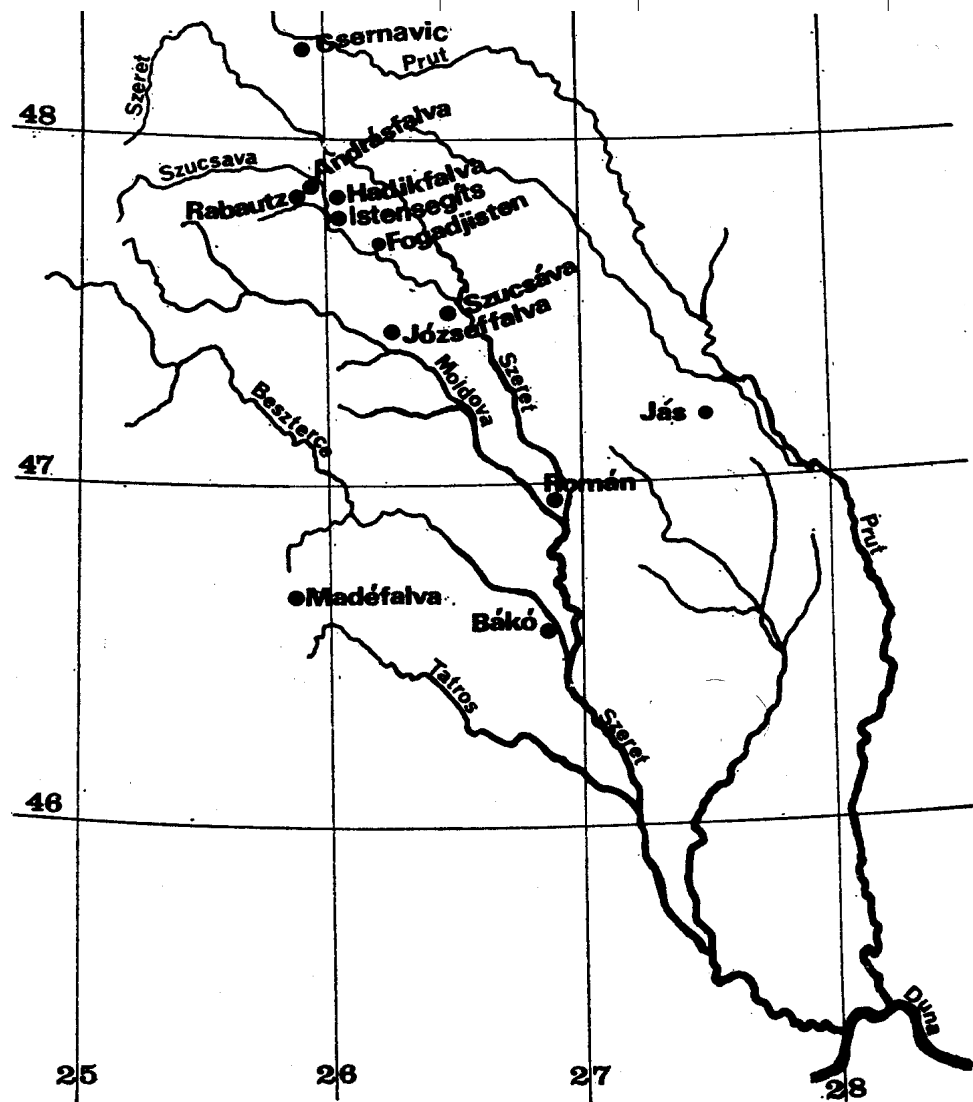
Mellékletek

1.

Hová	Év	Családok száma	Összes
------	----	----------------	--------

			lélekszám
--	--	--	-----------

Al-Duna (Hertelendyfalva, Sándoregyháza, Székelykeve)	1883	-	3520
Gyorok	1883-84	125	600 ^x



M-1:2400000

Déva-csángótelep (Hunyad vármegye)	1888-92	54	288
Második dévai telepítés	1910	72	393
Vajdahunyad (Hunyad vármegye)	1892	19	93
+ beköltözött még legényember			25
Babsa (Krassószörény vármegye)	1900	-	-
Vice (Szolnok-Doboka vármegye)	1900	11	50 ^x
Magyarnemegye (Besztercenaszód várm.)	1900	15	70 ^x
Marosludas (Torda vármegye)	1905	13	98
Sztrigyszentgyörgy (Hunyad vármegye)	1910	52	268
Csernakeresztúr (Hunyad vármegye)	1910	110	623
Kanadába	1905-14	165	800 ^x

+ velük tartott még legényember			44
Szatmári falvakba	1925-28	55	270 ^x
<i>Összesen</i>		7142	

2. (az „x” jelzésű becsült érték)

M. kir. külképviseleti Hatóság: **BUDAPEST**
Mission Diplomatique ou Consulaire du Royaume de Hongrie:
Kgl.-ung. Vertretungsbehörde: — Name of Legation (Consulate):
R. rappresentanza ungherese all' estero:

Érvényes 1947. *október* hó *27* -ig.
Valable jusqu'au *27* 1947
Giltig bis
Valid until
Valido fino al



16095 Rp.

Hazatérési igazolvány
Certificat de retour
Heimkehrschein
Certificate of return to Hungary
Certificato di rimpatrio

Illés György

részére.

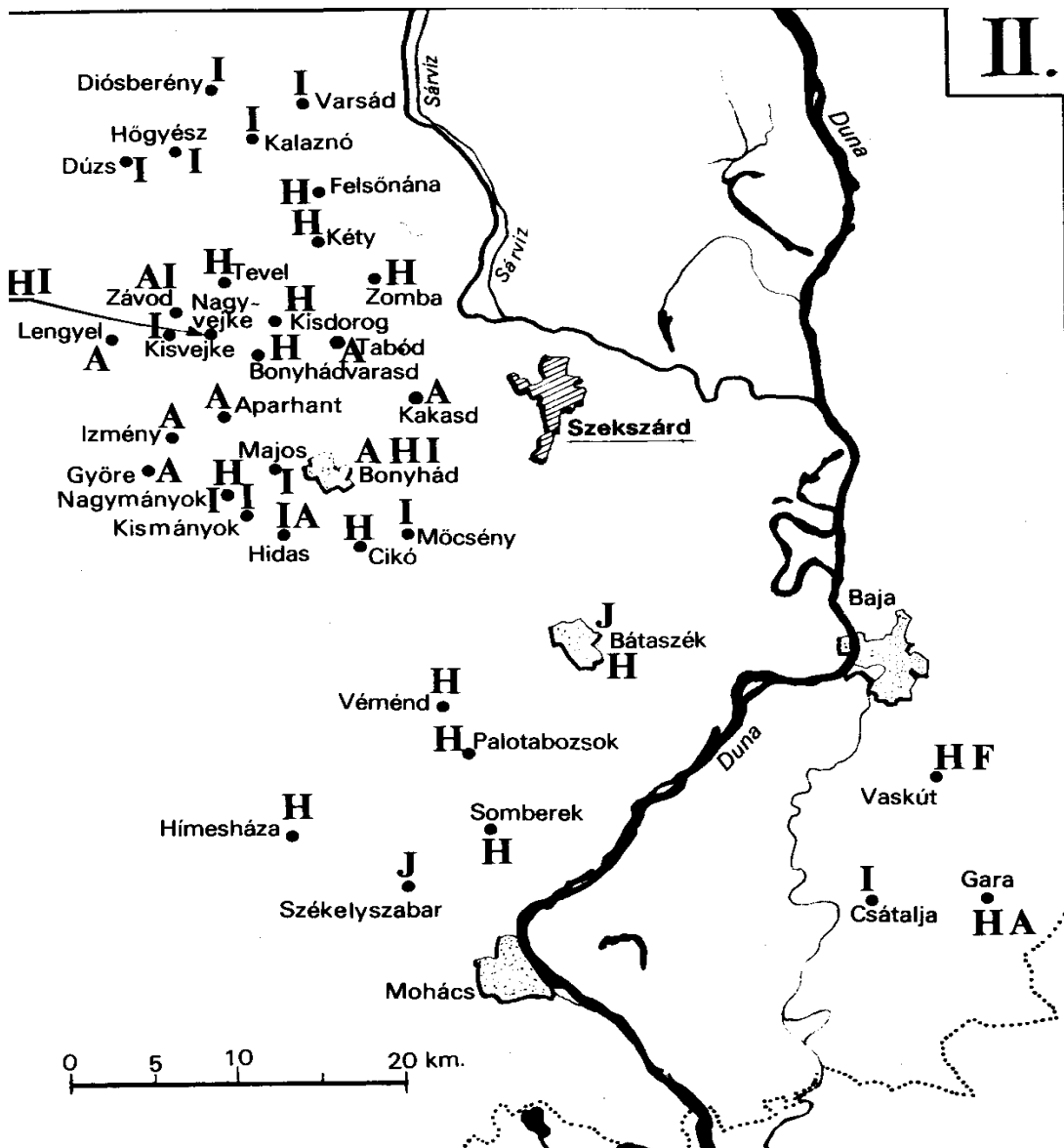
Személyi adatok:

Signalement: — Personal data: — Personal data: — Dati e connotati:

Születési helye: Lieu de naissance: Geburtsort: Place of birth: Luogo di nascita:	<i>Hadikfalva</i>	Különös ismertetőjele: Signes particuliers: Besondere Kennzeichen: Peculiar distinctive mark: Segni particolari:	
Születési ideje: Date de naissance: Datum der Geburt: Date of birth: Nato il:	<i>1881</i> év <i>zeptember</i> hó <i>10.</i> nap. Jahr: <i>1881</i> Monat: <i>september</i> Tag: <i>10.</i> Year: month day	Megjegyzések: Observations: Anmerkungen: Osservazioni:	
Lakóhelye: Domicile: Wohnort: Place of residence: Domiciliato:	<i>Hadikfalva</i>	Vagy együtt utazik felesége született: Hadikfalva. születési helye, <i>1888</i> év <i>zept.</i> hó <i>15.</i> nap Gyermekei (Az életkor megjelölésével): <i>1) György 15 éves.</i>	
Családi állapot: État civil: Familiensand: Personal status (married, widow, etc.): Stato di famiglia:	<i>nős</i>	Accompagné de sa femme, née: lieu et date de naissance: Enfants (avec indication de l'âge):	
Vallás: Religion: Religion: Religione:	<i>rom. kath.</i>	Mitreisend: Gattin, geborene Geburtsort: Jahr: Monat: Tag: Kinder: (Angabe des Namens und Alters):	
Foglalkozás: Profession: Beruf, Beschäftigung: Occupation (profession): Professione:	<i>Földm.</i>	Travelling with him: wife: maiden-name place of birth: year: month: day: Children (mention name and age):	
Atyja neve: Nom du père: Name des Vaters: Father's name: Nome del padre:	<i>István</i>	Viaggio ill compagnia della moglie di nome nota in: el: di: anno: Figli con data di nascita:	
Anyja leánykori neve: Nom de la mère: née: Mädchenname der Mutter: Mother's maiden-name: Nome da ragazza della madre:	<i>Székács Teronika</i>		
Termeszt: Taille: Gestalt: Figure (stature): Statura:	<i>Közepes</i>		
Szeme: Yeux: Augen: Eyes: Occhi:	<i>Kék</i>		
Haja: Cheveux: Haar:	<i>Szürke</i>		

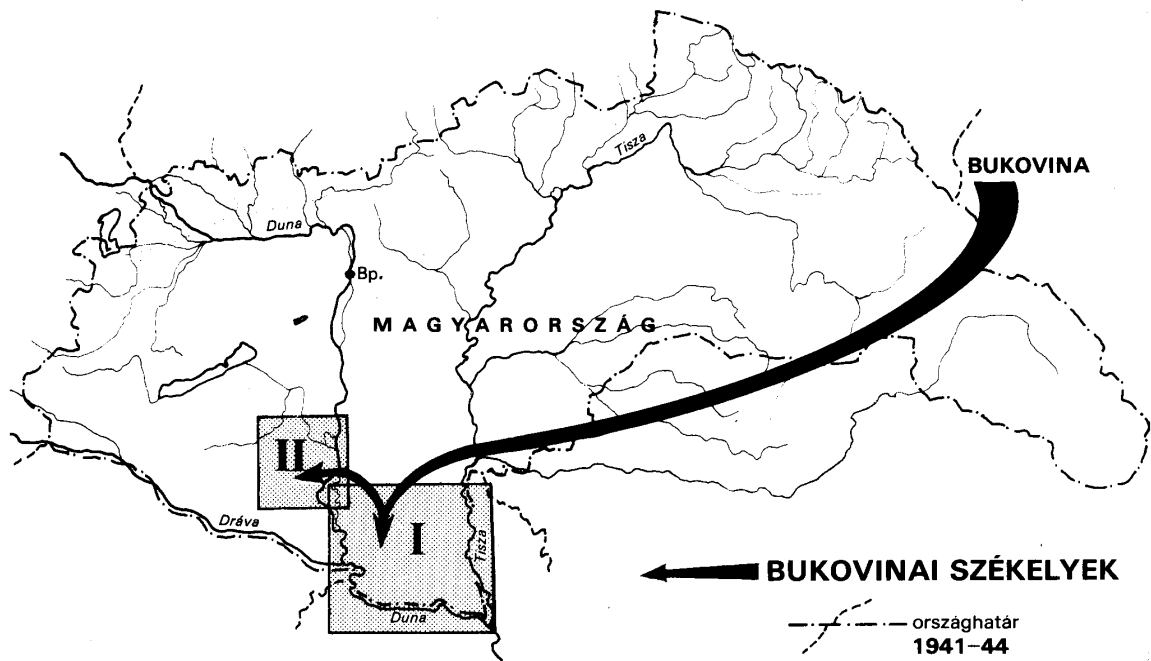
Ezen hazatérési igazolvány tulajdonosának aláírása:
Signature du titulaire du présent certificat de retour:
Unterschrift des Besitzers des Heimkehrscheines:
Signature of owner of the present Certificate:
Firma del Titolare del presente certificato:

Illés György



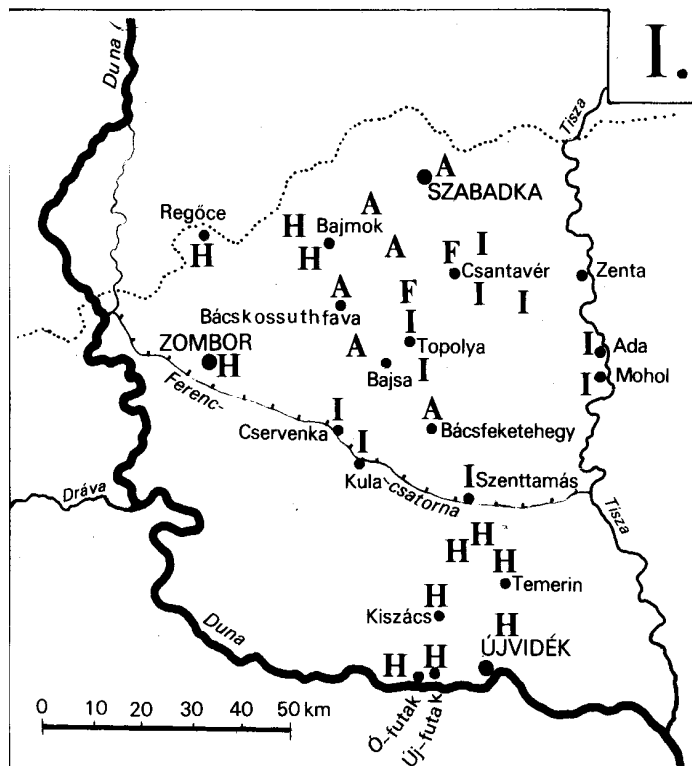
Handwritten notes:
 Szekszárd
 Szekszárdi igazgatóság
 1954. évi
 személyi igazgatási
 végül bemutatja
 a községi népszámlálás
 eredményeit.
 M. K. Állami Nyomda, Budapest, 1940 - 5112

3. (második oldal)



4.

4.1.



JELMAGYARÁZAT

- | | | |
|------------------------|------------------------|------------------------|
| A = Andrásfalva | H = Hadikfalva | J = Józseffalva |
| F = Fogadjisten | I = Istensegits | |

4.2.

Község	Népesség	Német nyelvű népesség	Szovjetunióba hurcoltak sz. 1945-ben	12330/1945.M E	12200/1947.K orm
	Száma 1941-ben			számú rendelet alapján kitelepítettek száma	
Aparhant	1283	1213	74	34	71
Bátaapáti	1099	1066	24	777	175
Bonyhád	8333	4391	215	2271	81
B.varasd	adat nélk.	adat nélk.	adat nélk.	145	120
Cikó	1836	1744	193	1124	-
Grábóc	704	628	42	396	66
Györe	774	319	25	-	64
Izmény	800	765	44	38	228
Kakasd	2123	1871	96	210	439
Kéty	1113	1019	46	254	198
Kisdorog	1454	1301	69	8	547
Kismányok	593	552	57	-	164
Kisvejke	703	476	28	4	185
Lengyel	843	665	45	32	242
Majos	1183	1148	60	65	412
Máza	945	285	62	7	134
Mórágyp	1898	1798	62	1243	234
Mőcsény	adat nélk.	adat nélk.	adat nélk.	184	17
Mucsfa	772	763	50	60	229
Murga	638	615	36	77	120

Nagymányok	2086	1556	176	adat nélk.	adat nélk.
Nagyvejke	576	564	48	7	-
Szálka	1313	994	52	659	60
Tabód	adat nélk.	adat nélk.	adat nélk.	29	129
Tevel	2516	2380	206	-	678
Váralja	1647	723	57	3	131
Závod	893	851	40	1	338
Zomba	2914	1340	121	141	468
<i>Összesen:</i>	39039	29027	1928	7769	5530
<i>Összes elszállított magyarországi német:</i>			15227		

5.

Tolna megyében:

Sorsz	Község	Letelepített család	Juttatott ház	Szőlő	Föld, kert	Összes juttatás kat. holdban
1.	Aparhant	116	116	27	1102	1129
2.	Bátaszék	145	143	89	877	966
3.	Bonyhád	79	70	24	766	790
4.	Bonyhádvarasd	111	111	12	1189	1201
5.	Cikó	151	151	58	1439	1497
6.	Diósberény	27	27	12	311	323
7.	Dúzs	44	44	35	306	341
8.	Felsőnána	89	89	55	812	867
9.	Györe	17	16	3	154	157
10.	Högyész	83	83	25	812	837
11.	Izmény	106	102	16	853	869
12.	Kakasd	165	165	77	1248	1325
13.	Kalaznó	110	110	46	1100	1146
14.	Kéty	167	167	68	1283	1351
15.	Kisdorog	126	117	24	1164	1188
16.	Kismányok	71	68	48	653	701
17.	Kisvejke	11	10	3	81	84
18.	Lengyel	62	62	18	674	692
19.	Majos	104	104	32	1065	1097
20.	Möcsény	52	52	21	484	505
21.	Mucsfá	69	69	39	736	775
22.	Nagymányok	19	19	14	163	177

23.	Nagyvejke	34	34	8	347	353
24.	Tabód	31	31	2	280	282
25.	Tevel	276	276	35	2600	2635
26.	Varsád	65	65	40	816	856
27.	Závod	110	103	4	932	936
28.	Zomba	165	163	10	1419	1429
	Összesen	2605	2567	845	23666	24511

6. (folyt.)

Baranya megyében:

Sorsz	Község	Letelepített család	Juttatott ház	Szőlő	Föld, kert	Összes juttatás kat. holdban
1.	Egyházaskozár	5	5	2	58	60
2.	Hidas	250	247	140	1910	2050
3.	Hímesháza	82	80	20	780	800
4.	Palotabozsok	101	94	54	935	989
5.	Somberek	79	77	23	733	758
6.	Székelyszabar	85	85	75	595	670
7.	Véménd	114	114	67	868	935
	Összesen	716	702	381	5879	6262

Bács-Bodrog megyében:

Sorsz	Község	Letelepített család	Juttatott ház	Szőlő	Föld, kert	Összes juttatás kat. holdban
1.	Csátalja	180	174	180	1080	1260
2.	Gara	198	186	5	1584	1589
3.	Vaskút	122	92	97	876	973
	Összesen	490	452	284	3530	3842

Moldvai magyarok (csángók) telephelyei:

Sorsz	Község	Letelepített család	Juttatott ház	Szőlő	Föld, kert	Összes juttatás kat. holdban
1.	Egyházaskozár	101	101	36	1064	1100

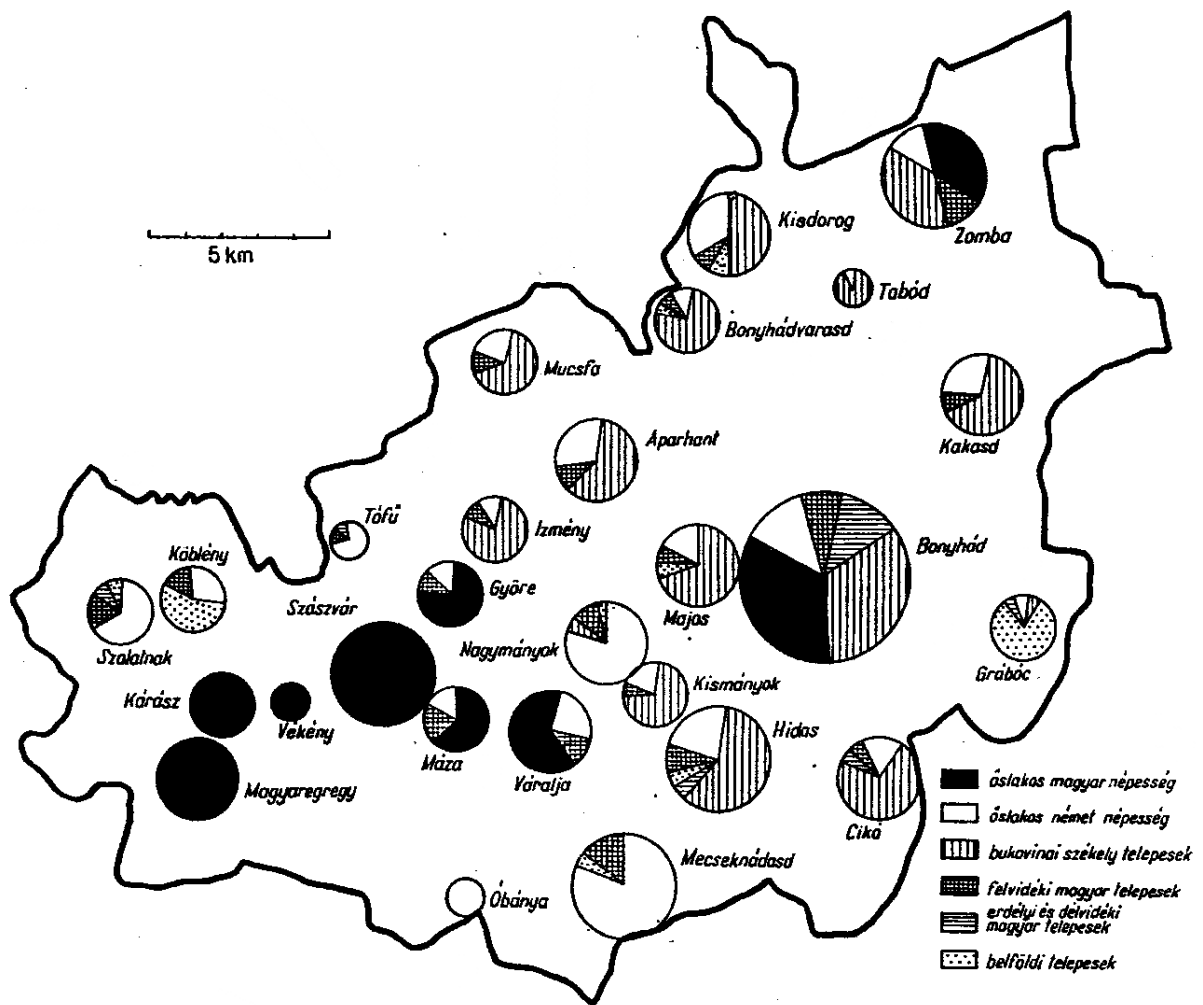
2.	Szárász	40	40	13	456	469
	Összesen	141	141	49	1520	1569

6. folyt.

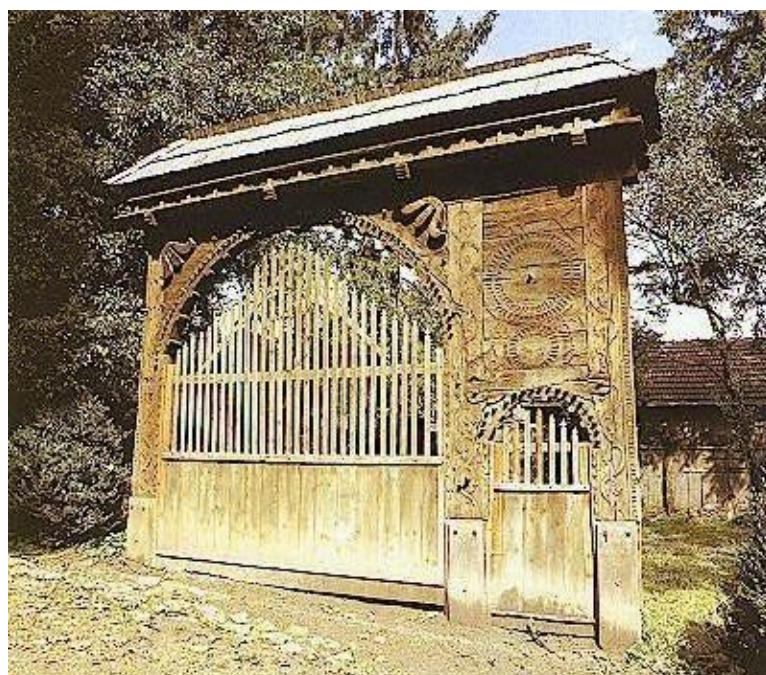
Község	1945				1963		
	Értelmiségi	Ipart tanult, szakképzett	Középisk.-i hallgató	Egyetemi, főiskolai hallgató	Ipart tanult, szakképzett	Középisk.-i végzettség	Egyetemi, főiskolai végzettség
Cikó	-	5	-	-	16	6	9
Kakasd	-	7	-	-	50	3	10
Tevel	-	3	-	-	31	6	9
Zomba	-	8	-	-	30	5	4

7.

8.



A telepések elhelyezkedése 1967-ben (becslés)



9.1.

9.2.



A Bukovina Székelyek Országos Szövetsége 7150 Bonyhád, Dózsa Gy. u. 29. Telefon: 74/450-369			
A bukovinai székely hagyományörző egyesítés			
neve	fontos információ	Település	A vezető neve
Székely Hagyományörző Egyesítés		7186 Aparhant	Martin Józsefné
Székely Kör		7150 Bonyhád	Bíró Sándorné
Székely Kórus		7158 Bonyhádvarasd	Balázs Józsefné
Hagyományörző Egyesület		7161 C i k ó	Bogos Jeromosné

Székely Asszonykórus	.	7175 Felsőnána	Fábiánné Dávid Erzsébet
Högyészi Székely Kör	.	7191 H ö g y é s z	Csöglei Istvánné
Bukovinai Székelyek Mohácsi baráti Köre	.	7700 Mohács	Kovácsné Tusa Zsuzsanna (<u>ügyvezető elnök</u>)
Székely Népi Együttes	<u>.forgatókönyvek</u>	7353 I z m é n y	<u>Csiszér Ambrusné</u>
Sebestyén Ádám Székely Társulat	.	7122 K a k a s d	Sebestyén Brigitta
<u>Székely Népdalkör</u>	.	7159 Kisdorog	Bittner Mátyásné
Székely Hagyományörző Együttes	.	7484 L e n g y e l	Fábián Andrásné
Hargita Táncegyüttes	.	7130 M ö z s	Domokos Lőrinc
Tolna és Mözsi Székelyek Baráti Kör	.	7130 T o l n a	Bálint Ambrusné
Székelykör	.	7181 T e v e l	Dimén Gáspár
Teveli Fiatalok Egyesülete	.	7181 T e v e l	ifj. Lantos László
Zombai Székelyek Egyesülete	.	7173 Z o m b a	Domokos Béla
Néptáncegyesület	.	7696 H i d a s	Rózsa Imréné
Hagyományörző Székely Szakkör	.	7735 Hímesháza	Riba Zsuzsanna
Magyar Dalkör	.	7727 Palotabozsok	Csiki Vincéné
<u>Székely Pávakör</u>	.	7728 Somberek	Kremling Károlyné
Székely Népdalkör	.	7737 Székelyszabar	.
Székely Népdalkör	.	7726 V é m é n d	Miklósné Kerekes Bernadett (DETTI)

Bukovinai Székely Népdalkör	.	1074 Érd	Kóka Rozália
Székely Népdalkör	.	6523 Csátalja	Takács Mátyás
Székely Népdalkör és Garai Székelykör	.	6522 G a r a	Nagy Ferenc (Antal Zsolt)
Bukovinai Székelyek Baráti Köre	.	6521 V a s k ú t	Mihályi Pál
Hagyományörző Egyesület	.	X Románia 2630 Cristur	Tamás Ferenc
Tamási Áron Székely-Magyar Művelődési Egyesület	.	x Jugoszlávia 26000 Pancsevo-Vojlovica	Lőcse Vilmos
Petőfi Sándor Székely Magyar Művelődési Egyesület	.	X 26228 Skorenovac (Székelykeve)	Magyar János
Szalmaszál Művelődési Egyesület	.	Székelykeve	

10.

A Bukovina Székelyek Országos Szövetsége 7150 Bonyhád, Dózsa Gy. u. 29. Telefon: 74/450-369			
A bukovinai székely hagyományörző együttes			
neve	fontos információ	Település	A vezető neve
Székely Hagományörző Együttes		7186 Aparhant	Martin Józsefné
Székely Kör		7150 Bonyhád	Bíró Sándorné
Bátaszéki Székelyek Baráti Köre		7140 Bátaszék	Kismődi István
Székely Kórus		7158 Bonyhádvarasd	Balázs Józsefné
Hagyományörző Egyesület		7161 C i k ó	Bogos Jeromosné
Székely Asszonykórus		7175 Felsónána	Fábiánné Dávid Erzsébet
Hőgyészi Székely Kör		7191 H ó g y é s z	Csöglei Istvánné
Bukovinai Székelyek Mohácsi baráti Köre		7700 Mohács	Kovácsné Tusa Zsuzsanna (ügyvezető elnök)
Székely Népi Együttes	.forгатókönyvek	7353 I z m é n y	Csiszér Ambrusné
Sebestyén Ádám Székely Társulat		7122 K a k a s d	Sebestyén Brigitta
Székely Népdalkör		7159 Kisdorog	Bittner Mátyásné
Székely Hagományörző Együttes		7484 L e n g y e l	Fábián Andrásné
Hargita Táncegyüttes		7130 M ő z s	Domokos Lőrinc
Tolna és Mőzsi Székelyek Baráti Kör		7130 T o l n a	Bálint Ambrusné

Székelykör	.	7181 T e v e l	Dimén Gáspár
Teveli Fiatalok Egyesülete	.	7181 T e v e l	ifj. Lantos László
Zombai Székelyek Egyesülete	.	7173 Z o m b a	Domokos Béla
Néptáncegyесület	.	7696 H i d a s	Rózsa Imréné
Hagyományörző Székely Szakkör	.	7735 H í m e s h á z a	Riba Zsuzsanna
Magyar Dalkör	.	7727 Palotabozsok	Csiki Vincéné
<u>Székely Pávakör</u>	.	7728 Somberek	Kremling Károlyné
Székely Népdalkör	.	7737 Székelyszabar	.
Székely Népdalkör	.	7726 V é m é n d	Miklósné Kerekes Bernadett (DETTI)
<u>Bukovinai Székely Népdalkör</u>	.	1074 Érd	Kóka Rozália
Székely Népdalkör	.	6523 Csátalja	Takács Mátyás
<u>Székely Népdalkör és Garai Székelykör</u>	.	6522 G a r a	Nagy Ferenc (Antal Zsolt)
Bukovinai Székelyek Baráti Köre	.	6521 V a s k ú t	Mihályi Pál
Hagyományörző Egyesület	.	X Románia 2630 Cristur	Tamás Ferenc
<u>Tamási Áron Székely-Magyar Művelődési Egyesület</u>	.	x Jugoszlávia 26000 Pancsevo-Vojlovica	Lócse Vilmos
<u>Petőfi Sándor Székely Magyar Művelődési Egyesület</u>	.	X 26228 Skorenovac (Székelykeve)	Magyar János
<u>Szalmaszál Művelődési Egyesület</u>	.	Székelykeve	

10.

